

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ЗА УЧИТЕЛИ И ВОСПИТУВАЧИ - БИТОЛА

БИТОЛА
НИЗ ВЕКОВИТЕ

IV

БИТОЛА, 2001 год.

УНИВЕРЗИТЕТ „Св. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ЗА УЧИТЕЛИ И ВОСПИТУВАЧИ-БИТОЛА

БИТОЛА НИЗ ВЕКОВИТЕ

IV

БИТОЛА ВО XVI ВЕК

**UNIVERSITY "St. KLIMENT OHRIDSKI"
FAKULTET ZA UČITELI I VOSPITUVAČI-BITOLA**

BITOLA THROUGH CENTURY IV

BITOLA IN THE XVI CENTURY

BITOLA, 2001

**УНИВЕРЗИТЕТ „Св. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ЗА УЧИТЕЛИ И ВОСПИТУВАЧИ-БИТОЛА**

БИТОЛА НИЗ ВЕКОВИТЕ IV

БИТОЛА ВО XVI ВЕК

БИТОЛА, 2001 год.

Издавач:

Факултет за учители и воспитувачи-Битола

Библиотека: *Историски теми*

За издавачот

Проф. Симеон СИЛЈАНОВСКИ, акад. сликар - декан

Редакција:

Д-р Александар СТЕРЈОВСКИ, одговорен уредник

Д-р Драган ЈАНКОСКИ

Д-р Златко ЖОГЛЕВ

Рецензенти:

Д-р Павле МИТРЕСКИ

Д-р Вецко СОВРЕСКИ

CIP - Каталогизација во публикација, Матична и универзитетска библиотека
“Св. Климент Охридски“, Битола.

911.375 (497.17 Битола) : 93 „15“ (063)

ЈАВНА трибина “Битола во XVI век“ (2000; Битола)

Битола низ вековите. IV, Битола во XVI век / [редакција Александар Стерјовски (одговорен уредник) Драган Јанкоски, Златко Жоглев]. - Битола : Факултет за учители и воспитувачи, 2001. - 58 стр. : факсимили; 24 см.- (Библиотека Историски теми)

На наспор. насл. стр.: Bitola through century. IV, Bitola in the XVI century. - Тираж 300. - Фусноти кон текстот.

1. Гл. ств. насл. 2. Стерјовски, Александар

а) Битола - Историја - 16 в.

Александар СТЕРЈОВСКИ

Вовед

Почитуван претседавач на Советот на Општина Битола, г-н Марјан Танушевски, почитуван декан на Институтот за правни и социолошки истражувања од Скопје, д-р Панде Лазаревски, почитувани битолчани, кои во толкав број дојдовте денес што многумина мораат да ја следат денешнава Јавна трибина простум. Станува очигледно дека овој вид комуникација меѓу оние кои се бават со историјата на Битола и оние што сакаат да ја откриваат истата е вистинската комуникација. Веќе по четврти пат се среќаваме и секоја година бројот на посетителите станува помасовен, што е голема радост и за нас учесниците, како и за Факултетот за учители и воспитувачи од Битола кој е организатор. Нити еден град ја нема оваа содржина во претпразничното славје и очигледно е дека ваквите средби треба да продолжат и во иднина.

Денес ќе говориме и ќе откриваме детали за еден многу значаен век од нашата историја, XVI век. Во него градот веќе ги добива конечните ориентални обележја, зашто во него се подигнати сите капитални објекти на ориенталната култура какви што се: џамиите, амамите, ановите, караван-сараите и др. Битола се развива и станува значаен центар од југозападниот дел на Македонија. Турскиот национален елемент станува домицилен, зашто неколку генерации родени и починати се во градот. Се формираат и посебни енклави во кои се настануваат тукушто пристигнатите шпански и португалски Евреи. Свое маало формираат и Ромите, а христијаните и понатака го настануваат својот Варош, но сега во значително поголем број. Голем е и бројот на христијаните што се исламираат.

За дел од сето тоа ќе говорат денешниве научни работници, да ги чуеме по редоследот што е објавен. Но пред да преминеме на рефератите, како вовед да го промовираме минатогодишниот зборник на трудови „Битола низ вековите III“ кое ќе го направи нашата сограѓанка Аница Георгиевска, археолог во Завод и музеј - Битола.

3.XI.2000 год.

По повод одбележувањето на 4-ти Ноември – Денот на ослободувањето на Битола, Факултетот за учители и воспитувачи – Битола, во соработка со Домот на културата – Битола

О р г а н и з и р а

ТРАДИЦИОНАЛНА ЈАВНА ТРИБИНА

На тема: “БИТОЛА НИЗ ВЕКОВИТЕ”

Оваа година темата ќе биде “Битола во XVI век”

Со свои трудови ќе настапат:

1. Радмила Петкова: “Битола во XVI век”
2. Гордана Филиповска-Лазаревска: “Археолошки наоди од XVI век од црквата Свети Димитрија во Битола”
3. Ѓорѓи Димовски-Цолев: “Евреите во Битола во XVI век”
4. Муџахид Асимов: “Битолски арапски записи од XVI век”
5. Александар Стерјовски: “Довлеџик”.

Во рамките на Трибината ќе биде извршена промоција на зборникот на трудови “БИТОЛА НИЗ ВЕКОВИТЕ – III”.

За истиот ќе говори Аница Георгиевска.

ноември 2000 г.
Б и т о л а

ДОМ НА КУЛТУРАТА - БИТОЛА
Фоаје на Големата сала
03.ноември 2000 г. (петок), 18:00 часот

ВЛЕЗ СЛОБОДЕН !!!

Радмила ПЕТКОВА

Битола во XVI век (Просторно ширење на градот)

Битола XV век го заврши како значаен административен, трговски и занаетчиски центар, град со над 3.000 жители, од кои на муслиманскиот елемент припаѓаа околу 2.000, а на христијанскиот само 1.000 жители. Жителите, според пописните дефтери од 1481 год. живеа во 11 муслимански и 9 христијански маали, споредено со податоците од најраниот дефтер од 1468 год според кој постојат 6 муслимански и едно христијанско маало зборува за брзиот пораст на бројот на жителите во градот.

Следејќи ги од др страна податоците од вакафнамата на најстарата џамија во Битола, па и на Балканот, џамијата Сункур Чауш бег, констатираме дека во градот, во 1435 год. веќе постои џамија за која М. Теуфик во својата Кратка историја на Битолскиот вилает кажува дека ктиторот одново ја преправил и изградил од стара црква; потоа постои ан, чифте амам, имарет, медреса, завија и 44 дуќани кои можеме да ги третираме како зародиш на идната голема битолска чаршија. Изградбата на безистенот на познатата локација од страна големиот везир и беглербег на Румелија Коџа Даут паша Узунчаршили на крајот на векот, но најдоцна до 1498 год. кога тој умира, јасно укажува дека просторното ширење на градот се движи од северо-исток, почнувајќи од џамијата Сункур чауш, кон запад, постепено приближувајќи се кон реката и тоа во оваа фаза кон нејзиниот лев брег. Но останува отворено прашањето – До каде на запад?

Оваа загатка ќе се обидеме да ја решиме врз основа на расположивите изворни податоци.

Сè почнува од преписот на вакафнамата на мезцидот–малата маалска џамија на Хатице Хатун, позната како Шех заде Хатун, ќерка на Јакуб бег, од 1493 год. Во овој препис на вакафнамата на арапски јазик, кој случајно залутал меѓу документите од XVII век, се наведува дека ктиторката, која во подоцните документи, доколку се однесува на истата личност се споменува и како Шехерзада, за издржување на својата џамија ја увакафила својата куќа со бавча, две воденици во непосредна близина, 2 надвор од градот, како и 20 дуќани на сарачи и папуции. Иако не е наведена поблиската локација на џамијата, за нас во моментот е битно што знаеме дека на крајот на XV век во градот постои уште една џамија, но и нова чаршија „Папуциска“, односно „Сарачка“, ако би можело така да се каже.

Проблемот како да ја откриеме локацијата на објектот уште повеќе се усложни после констатацијата дека истата не е регистрирана ниту во еден попис на објектите во Битола, ниту во XV, ниту во XVI век. И повторно ни се наметна ново прашање: Која е таа жена која на крајот на XV век се дрзнула да се појави во јавноста со градење на џамија и формирање на вакаф? Логиката нè тера на заклучок дека Хатице сигурно припаѓа на високата владеачка класа затоа што само таму исламската жена го добива тоа право со самото раѓање, односно да се запрашаме кој е нејзиниот татко и дали тој, или нејзиниот сопруг е дервиш од висок ранг, на што нè поттикнува додатокот „Шех“ во нејзиното име?

Како појдовна информација за разрешување на овој проблем ни послужи информацијата која ја добиваме од Теуфик во делот каде тој кажува дека маалите во Битола вообичаено ги добиваат имињата според имињата на освојувачите и газиите–борците за вера, наведувајќи го меѓу останатите и името на Јакуб бег. Потврда за постоењето на Јакуб бег маало имаме веќе во дефтерот од 1528/9 год. Но, проблемот со локацијата на џамијата, односно маалото повтроно останува нерешен.

Во конечното откривање на локацијата и на џамијата и на маалото многу ни помогнаа два подоцнежни изворни податоци и тоа: првиот од 1837 год. според кој мостот „Ифлак“–веројатно „Црн мост“ ги поврзува маалите Јакуб бег и Емир бег, една од најстарите маали во Битола и вториот од 1944 год. каде во еден список на сакрални објекти е наведена точно локацијата на Јакуб бег џамија со улица и број. Имено, се испостави дека џамијата Јакуб бег е всушност џамијата која во поново време беше позната и под името Бујук шадрван, во чиј состав, до ру-

шењето, постоеше и угледен мектеб со исто име. Цамијата, која со тоа име е наведена и на еден план на Битола, најверојатно од крајот на XIX, односно почетокот на XX век, е лоцирана на импозантно возвишение, со мал плоштад пред неа на ул. „Охридска“. Нажалост, секако поради руинираност е срушена во 1956 г.

Ако врз основа на сите овие податоци, првичните наоди во дадениот момент, можеби до евентуалното пронаоѓање на поцврсти докази, ги третираме како вистина, останува нејасно само која е причината што толку рано исчезнало првобитното име на цамијата и зошто таа го добила името на Јакуб бег. Но, дека е тоа можно имаме јасен пример, повторно кај истата цамија, но сега е во прашање промената на името на Јакуб бег со новото – Бујук шадрван..

Кога веќе го решивме проблемот со локацијата на цамијата Шех заде хатун, односно Јакуб бег, ни преостанува да констатираме дека просторното ширење на градот кон запад, ја има својата крајна точка токму со овој објект, од крајот на XV век, па сè до, би можело така да се рече, XX век. Горното наоѓа потврда и во локацијата Деве-ани т.е. Анови на камиларите, која подоцна е позната и под името „Пред ановите“, локација која до пред 50–80 год. претставуваше крај на градот, од каде во правец на Довлецик се редеа бројни воденици и излетнички места. Всушност на Црн мост се соединуваа во една сообраќајница сите патни правци од градот кои одеа од северо-исток кон запад, како оној кој се движеше од црквата Света Недела, покрај имаретот на Сункур чауш и низ некогашното Емир маало (во чиј состав влегуваше и денешната ул. „Илинденска“ и ул. „7-ма бригада“ и ул. „Драгорска“); така и другите два од левиот и десниот брег на Драгор. Од оваа единствена сообраќајница која продолжуваше кон Охрид, на местото Пред ановите, денес познато и како црвен крст, се одделуваше еден крак како некаков воен пат кој делумно ја следеше трасата на денешната ул. „В. Карангелевски“. Сите овие сообраќајници, овие стари траси се впрочем истите, кои со мали измени, ги користиме и денес.

Исто така завршувајќи со коментарите за XV век треба да констатираме дека сè до последниот попис од 1481 год. исламизацијата е незначителна, после што станува поинтезивна, за да, во првата половина на XVI век биде масовна. Всушност податоците од пописните дефтери укажуваат и на пораст на населението во Битола. Според податоците од сумарниот дефтер од 1519 год. Битола го менува и својот феудален господар. Имено, таа заедно со селата: Смилево, Мреново и Жван влегува во состав на хасовите на падишахот со годишен приход од 138.871

акчиња. Во Битола тогаш има 291 христијанско и 617 муслимански семејства, а бројот на жителите се покачи над 4.500.

Споредувајќи ги двата дефтери, оној од 1481 год. и од 1519 год. видлив е порастот на населението и тоа христијанското за 50%, а муслиманското за скоро 100%, што уште еднаш укажува на интезивната исламизација.

Кога се зборува за бројот на жителите на Битола треба да се нагласи дека бројот од пописот од 1519 год. е максимален, затоа што подоцна почнува да опаѓа и тоа особено после 1544 год.

До пописот од 1519 год. во Битола се изградени, колку што ни е денес познато, не само мезцидот на Иса Факих во 1505 год. туку и најголемата и најзначајна, денес главна џамија, џамијата на Исхак Челеби ибн Иса, во 1506 год.

Џамијата Иса Факих е мала маалска џамија која некогаш како централен објект се наоѓаше на Муфтискиот плоштад, а денес, иако деградирана и претворена во механичарска работилница, се наоѓа во комплексот „Чинар“, еден од најстарите сочувани маалски центри во градот.

Изградена е од страна на битолскиот муфтија Иса Факих татко на Исхак Челеби, учен човек, а според некои податоци и султанов дефтердар. Тој гисобираше приходите од Тереке–Житни пазар, еден од најголемите и најстарите пазари во градот, што е сосема логично ако се знае дека Пелагонија била и е една од најголемите житници. Податоци за објектите кои ги изградил наоѓаме во вакафнамите на неговиот син, со оглед на тоа што не е пронајдена негова вакафнама. Знаеме само дека освен џамијата, во Битола имал и ан, воденици и извор на истечна вода (веројатно се мисли на водовод), како и извор на истечна вода пред неговата џамија во Лерин.

За разлика од претходното, за вакафот на Исхак Челеби знаеме многу повеќе, со оглед дека се сочувани вакафнамите.

Овој богат човек, напуштајќи го местото на солунски кадија, доаѓа за кадија во Битола и тука ја гради својата џамија во 1506 год.

Освен џамијата во состав на неговиот вакаф во Битола влегуваат и: медреса, мектеб, конак (најверојатно страноприемница и завија), како и 105 дуќани, 20 воденици голем број книги за медресата итн. За нивно одржување оставил и 300.000 дирхеми кои ќе се даваат под интерес. За жал, денес, од овој голем вакаф во Битола, е сочувана само џамијата.

Инаку, истиот ктитор имал големи вакафи и во Солун, Пловдив и Татар Пазарцик.

Она што нас исто така ни е интересно е тоа што во неговите вакафнами кои се однесуваат за неговите имоти во Битола, сосема посредно и најчесно кога се кажуваат границите на истите или нивната локација, сретнуваме и други податоци за вакафи, маали и чершии, кои веќе постојат во Битола во тоа време, што секако е битно за просторното ширење на градот. Така на пример во една од нив се споменуваат дуќаните на пок. Касим Челеби, кои се вакаф, а маало со истото име сретнуваме дури во пописниот дефтер од 1528/9 год; потоа за имотите на Насух бег чиј истоимен мезцид се појавува дури во пописот на мезцидите од 1545 година, каде меѓу дваесет и шесте наведени, како и мезцидот на пок. Синан Челеби; потоа за чаршијата на Табаците; за маалото на Ине бег камиларот и неговиот имот кој се наоѓа во непосредна близина на Исхак џамија, поради што секако, маалото Исхак Челеби има и второ име – Ине беј маало (според дефтерот од 1528 год.). Од ова произлегува дека во периодот од 1506–1508 односно 1511 год. кога се издадени вакафнамите на Исхак Челеби, во Битола постојат уште два мезцида и тоа на Насух бег и Синан Челеби, чија локација за сега за жал не ни е позната.

Кога веќе споменуваме податоци, од дефтерот од 1528/9 год. треба да кажеме дека Битола е сè уште во состав на имотите на падишахот и во неа има 32 маали, од кои 22 муслимански и 10 христијански. Тоа што е интересно во овој дефтер е појавата, за прв пат, на заедница на Евреи и Роми, кои сè уште немаат свое маало.

Според достапните податоци до 1528 год. во Битола се појавуваат и два нови вакафа, чии централни објекти–џамиите, постојат и денес, а нивните локации се исто така битни за просторното ширење на градот до првата половина на XVI век. Тоа се вакафите на Хаџи Махмуд бег – Хаџи бег, најверојатно субашијата на Битола, чие име се споменува уште во пописниот дефтер од 1468 год. во врска со башхането на неговата мајка; како и вакафот на кадијата Ахмед ефендија, познат уште и под името Коџа кади вакаф, односно вакаф на Стариот кадија.

Џамијата на Хаџи Махмуд бег, познат и под името „Томрук“ ага, е централен објект на единствениот до денес делумно сочуван џамиски комплекс во Битола. Изградена е во 1521/2 год. на некогашниот Рибен пазар, во маалото Кара Оглан. Во состав на истоимениот вакаф постоеле: медреса, мектеб, ан, амам, библиотека, завија, како и бројни дуќани. За издржување на истиот вакаф донаторот остави голема сума пари и тоа 30.000 кеси аспри (една кеса содржи 500 аспри), а ги увакафи и своите мулковни поседи, селата Буково и Ореово (Битолско). Познато е де-

ка Хаџи бег имал големи и богати вакафи со бројни дуќани, амами и други објекти и во Скадар и Белград (Берат) во Албанија.

Втората џамија, џамијата на Ахмед ефендија е изградена во 1528/9 год. во некогашното Синан бег, односно Бали војвода маало (денес на пресекот на ул. „Кузман Јосифовски“ и ул. „Страшо Пинџур“), во непосредна близина на Јени амам лоциран на некогашниот Дрвен пазар. За останатите објекти кои се во состав на вакафот: медреса и за-вија (денес не постојат) имаме минимални податоци.

Од податоците од следниот попис 1544 год. не само што дознаваме дека во Битола постојат 13 христијански и 23 муслимански маали, како и едно ромско маало, туку и дека постојат 26 мезџиди, односно џамии. Што се однесува до наброените џамии, освен за оние што веќе зборувавме во овој текст, за останатите, за жал, не поседуваме доволно податоци врз основа на кои би можеле да ја одредиме нивната локација, која е битна за просторното ширење на градот и тоа во овој период кога заедно со селата: Средно и Долно Егри, Букри и Српци влегува во состав на хасовите на везирот Хусреф паша, тогашен беглербег на Румелија, со приход од 138.565 акчиња.

Веќе во наредниот попис од 1568 год. се гледа дека Битола, заедно со три села од претходнит четири, влегува во хасовите на великиот везир Мехмед паша, со само 60.000 акчиња приход.

На крајот на излагањето би сакала да ја потенцирам брзината со која е извршена исламизацијата во нашиот град и тоа независно дали присилно или доброволно или пак со доселување на муслиманско население (Јуруци и Коњари), но во секој случај со добро обмислена државна политика. Јасно гледаме од пописните дефтери дека за неполн век бројот на муслиманските маали во градот е зголемен скоро за четири пати (од 6 во пописниот дефтер од 1468 год. на 23 во дефтерот од 1544 год.), а верските објекти од еден на 26. Појавата пак на текиите и завиите во рамките скоро на секој вакаф доволно зборува за брзата исламизација, ако се земе во предвид дека идеологијата на дервишките редови, барем што се однесува до овој ран период, во многу се поклопуваше со идеологијата на богомилството, која беше многу примамлива за сиромашното и обесправено христијанско население, тоа лесно ја прифатеше како своја, а со самото влегување во дервишките редови, сосема јасно и се исламизираше. Но, оваа многу интересна проблематика, за која е малку пишувано и која не е до крај разјаснета, излегува од контекстот на ова излагање.

Со ова излагање имав цел да укажам на тоа, не само колку малку знаеме за одделни делови од историјата на нашиот град и за објектите од кои некои живеат и денес покрај нас, колку макотрпно го откриваме секој миг од неговата илјада годишна исорија, туку и да ја поттикнам кај граѓаните на Битола, особено кај младата генерација, желбата за истражување, желбата да ги откријат и прочитаат сите страници на животописот на нашиот град.

Користени извори и литература

- 1 Турски документи за историјата на македонскиот народ, Опширни пописни дефтери од XV век, том II, Скопје, 1973.
- 2 Dr. Hasan Kaleši, Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku, Priština, 1972.
- 3 Битолски кадиски сицили-регести (необјавен превод на Историски архив на Македонија – Скопје) во Историски архив – Битола
- 4 Фонд „Муфтиство“ – Битола, Историски архив – Битола
- 5 Мехмед Тевфик, Кратка историја Битољског вилајета, Братство, XXVII, Београд, 1933.
- 6 Арх. Крум Томовски, Џамии во Битола, Годишен зборник на техничкиот факултет, II-2, Скопје, 1957.
- 7 Др. Александар Стојановски, Градовите на Македонија од крајот на XIV до XVII век, Скопје, 1981.
- 8 М. Соколоски, Турски изворни податоци од XV и XVI век за градот Битола, Гласник на институтот за национална историја, I, Скопје, 1963.
- 9 Методија Соколоски, Битола и Битолско во XV и XVI век, Прилози, МАНУ, VI₂, Скопје, 1975.
- 10 Радмила Момидиќ, Џамијата Исхак-Челеби во Битола, Зборник на трудови, 1, Битола, 1979.
- 11 Радмила Момидиќ-Петкова, Развоток на Битолската чаршија (до II Светска војна), Зборник на трудови, 4-5, Битола, 1983/4.
- 12 Радмила Момидиќ-Петкова, Комплексот на џамијата Хаџи Махмуд бег во Битола, Зборник на трудови, 12-13-14, Битола, 1992-95.

Гордана ФИЛИПОВСКА ЛАЗАРОВСКА

Археолошки наоди од црквата Свети Димитрија во Битола

Ова предавање има за цел да прикаже краток историски преглед на приликите во 16 век во Битола и Битолско и краток приказ на наодите откриени во текот на археолошките ископувања во 2000 година во црквата Свети Димитрија во Битола.

Во освоените области на Балканот Турците-Османлии воспоставале своја управа. Тие најчесто ја задржувале месната управно-територијална поделба и тоа не само во поглед на пониските, туку, исто така, и на повисоките управни единици. Највисоката управна единица, која во себе постепено ја опфаќала и целата територија на Македонија, бил Румелискиот беглербег или елијат а подоцна вилает, основан некаде во времето меѓу 1362 и 1385 година¹. Румелискиот беглербег бил составен од помали единици, наречени санџаци или ливи. Еден од најстарите, а истовремено и најголем санџак кој долго време во себе го вклучувал најголемиот дел од Македонија, бил т.н. Паша санџак, со кој управувал лично румелискиот беглербег². Битола (Монастир) и во 16 век му припаѓала на овој санџак³. Нахијата, најниската управно-територијална единица, напoлно одговарала на предосманскиот термин „жупа“ и

---

1 Историја на Македонскиот народ, книга прва, Скопје 1969, 233.

2 Исто, 233

3 Исто, 234.

секоја средновековна жупа станала нахија⁴. Во сила била и поделбата на кази. Казата била судско–територијална единица врз која се протегала компетенцијата на еден кадија, претставник на турското правосудство⁵. Кадиите биле истовремено и судии и обвинители. Судските акти и документи, одлуките како и разни жалби биле воведувани во специјални книги наречени сицили⁶. Во текот на времето биле вршени ред промени во системот на таа поделба, така што е многу тешко да се следи и прикаже нејзиниот развиток, кое што не е ни цел на ова предавање.

Од постанокот во 13 век, поточно од 1281 година, Османлиската империја била централизирана и прилагодена за освојување туѓи територии и за држење во потчинета положба на населението⁷. Таква била низ целиот 14 и 15 век а во времето на султанот Сулејман I Законодавецот (1520–1566), станала голема светска сила, со моќна сувоземна војска и силна флота⁸. Војската низ целата империја била како едно тело, секогаш платена да ја чува и брани, без потреба од тврдини и други зсолништа, за заштита од соседите и другите кои сакале да ја заземат⁹.

Венецијанскиот пратеник Лоренцо Бернардо (1591) го оставил следниот опис за османската војска:

...,Јаничарите, единствената турска пешадија, била тврдина и главен углед на турските сили, востановена од Мурат I, се смета дека тој одред на храбри луѓе секогаш ги вршел најважните потфати на Османската империја¹⁰. Една третина од нив секогаш била на границите на империјата, втората третина во војна, а третата во Цариград чувајќи го султанот. Нивното оружје било: пушка и крива сабја. Тие храбри борци биле христијански деца, кои секои 2 до 3 години се собирани на име арач т.е. данок на сите христијани кои живеат во таа земја, и кои мораат да го платат со сопствените чеда¹¹. Иако поголем дел по потекло се христијани, признаваат дека се најголеми непријатели на христијаните¹². Со нив раководел булук т.е. водач, а највисокиот раководител

---

4 Исто, 234.

5 Исто, 234.

6 Исто, 233. Во битолскиот архив сочувани се околу 135 сицили.

7 Исто, 232

8 Исто, 232

9 Александар Матковски, Македонија во делата на странските патописци (1371–1777), Скопје 1991, 307.

10 Исто, 308

11 Исто, 308

12 Исто, 310

на сета војска бил агата на јаничарите-најглавното задолжение на Портата“¹³.

Но во 16 век, особено во втората половина, овој ред се менува и расипува. Во нивните редови веќе има многу неискусни и неспособни момчиња кои одвај знаат да носат пушка; така на јаничарите доста им е падната првобитната репутација; тие се бедни и подли кои заради сиромаштијата му служат на овој или оној поединец, на Евреин или на друг, додека порано служеа само во сопствената војска. Пешадијата брои 250 000 и повеќе лица¹⁴.

Главен командант на сите воени сили во времето на војна бил великиот везир¹⁵. Заедно со него во поход оделе и другите везири. Великиот везир бил и главен помошник на султанот и претседател на државниот совет. Почнувајќи од првата половина на 16 век биле четворица. Од Мехмед 2 (1451–1481) за везири и велики везири почнале да доаѓаат луѓе што биле собрани девширме т.н. данок во крв. Овие луѓе, со текот на времето, сосем зависеле од волјата на султанот, а тој од таа положба лесно ги сменува и често ги казнува со смрт¹⁶. Така, Мурат 3 (1574–1595), сменил 9 паши – везири, што никогаш не се случило порано¹⁷.

Со преместувањето на светската трговија од средоземноморскиот басен на Атланскиот и другите океани и насоки, по откривањето на Америка, средоземните пристаништа го губат своето светско и историско значење. И покрај тоа што Османската империја била политички стабилна и економски јака, приливот на големи количини сребро и злато од „Новиот свет“ се одразил во финансиите на царството, така на пример еден златник (алтан) во почетокот на 16 век, во времето на султанот Бајазит 2 (1481–1512) се менувал за 52 акчи¹⁸, додека кон крајот на векот во времето на султанот Мехмед 3 (1595–1603) се менува за 180 до 220 акчи (аспри или белици)¹⁹. По донесувањето на законот за рударство во 1536 година ширум царството се отвараат нови рудници и ковници покрај нив. Ковниците во царството непрекинато работеле. Францускиот патеписец Пјер Белон во 1547 година запишал дека во рудниците на Сидерокапса се вадело злато и сребро, а во нив работеле околу 6000 лица. Закупец на рудникот бил Евреин од Солун. Ковниците

---

13 Исто, 308.

14 Исто, 309

15 Историја на Македонскиот..., 232.

16 Исто, 230.

17 А. Матковски, Македонија во..., 313.

18 S. Strečković, Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije, Beograd 1987, 63.

19 Исто, 163.

се издавале под закуп на најмногу 3 години и најчесто закупци биле Евреите бидејќи зад нив како гарант стоела Еврејската заедница²⁰. Венецијанскиот патеписец Зено (1550), запишал дека, Кратовските рудници на злато, сребро и цинк му давале на султанот приход од 70.000 дука-ти²¹.

Меѓутоа, со првите порази на турската војска кај Сигет 1566 год., и кај Лепант 1571 год., каде била уништена флотата од страна на коалицијата на Венеција, Шпанија, и Папската држава, се срушил и митот дека турската војска била непобедлива. Моќта на Турција се одржала уште цели триста години, но кон крајот на 16 век завршил освојувачкиот период на империјата²².

Сепак, 16 век, е век во кој цветала уметноста и културата чии дела останале како сведоци на големото царство, кога се подигнати многу значајни задужбини, особено во периодот на владеењето на десеттиот владетел, султанот Сулејман I Величенствени, како што уште го нарекувале во Европа, и чие владеење оправдано е наречено “златното време на Османлиите“. После неговата смрт во 1566 г., при опсадата на Сигет, моќта на државата пополека опаѓала и никогаш веќе не се вратила на истиот сјај. Треба да напоменеме, дека во тоа време, прв везир, а после и велики везир, десна рака и голема помош на султанот му бил Мехмед паша Соколовиќ, кој во името на султанот успешно ги водел освојувачките војни, владеел и на крајот и го прославил.

Султанот Селим I Јавуз (1512–1520), со цел да го прошири и рашири занаетчиството и вештините во државата преселил многу занаетчии и мајстори со се фамилиите од Техеран и Исфахан, Персија. Од нив, двајца занаетчии мајстори за филигран од сребрена жица населил во Битола. Им дал куќи и дуќани и капитал и ги обезбедил убаво да живеат²³.

Во 1537 г. султанот Сулејман преноќил само една ноќ во Битола и тоа во стариот конак, кој се наоѓал на истото место каде што потоа била укуматската зграда. Неговото доаѓање излегло да го пречека целокупното население од градот како и да го испрати при неговото заминување, а тој им дал големи прилози и поклони на сиромасите од местото²⁴.

---

20 S. Srećković Prvo kovanje novca u Beogradu, Godišnjak grada Beograda knj. XXXV Beograd 1988, 61, 62.

21 Историја на Македонскиот народ..., Скопје 1969, 253.

22 Д-р А.Матковски, Дејноста на ајдуите во централна Македонија во првата половина на XVII век Гласник ИНИ, год. XV бр. 2, Скопје 1971, 53.

23 Мехмед Тевфик, Кратка историја битолског вилајета, Братство, XVII, Београд, 1933, 206–207.

24 Истиот., 207.

За Битола пак, крајот на 16 век, поточно, четвртиот, 23 мај 1591 година, е важен и затоа што во 19 часот во градот Монастерио пристигнал Иван Каваз, секретарот на венецијанскиот пратеник Лоренцо Бернардо патувајќи по староримскиот пат Виа Егнатија кон Цариград и го оставил следниот опис на градот:..“ Битола²⁵ е мошне населено место. Како што велат има 1500 куќи од кои околу 200 се еврејски. Не е обиколен со ѕид и не е потчинет на санџак–бегот бидејќи е лено на првиот везир. Тој од него може да има приход од околу 20 товари акчи²⁶”.

Има кадилак, изобилува со жито и тргува со восок, волна и кожи. Овде има добри Турци бидејќи е местото со училиште. Одовде излегуваат доволен број луѓе способни да вршат судска служба и затоа ги праќаат како кадии во разни делови на Турското царство. Изобилува со вода и чешми. Низ градот тече голема река наречена Макофро (Драгор) за која велат дека во зимно време поради дождовите, толку многу надојдува што ја поплавува околината, носејќи големи разорни камења. Битола има безистен, убави џамии и каравансарај кој е добар за коњите, но е неудобен за луѓето, (24 петок). Тука се задржавме и денес бидејќи само наутро можат да се добијат коњите кои за патување се менуваат тука. Наидовме на љубезен прием кај рабинот Самуел Намаис, претставник на Евреите“...

Италијанскиот гравер и сликар Чезаре Вечели, роднина на Тицијан, околу 1588 година, пропатувал по Турција и на самото место цртал гравури од облеките на жителите кои се среќавале речиси во секое населено место²⁷. Меѓу нив се наоѓаат облекувања кои не биле нималку ориентални, туку најверојатно останале непроменети онакви какви што биле пред доаѓањето на Турците или пак како што биле вообичаени во тогашна Европа. На пример таква е опишаната облека на патријархот од Цариград, на православниот свештеник и калуѓер, религиозната Грчкинка, отмениот Грк, грчкиот трговец и на една млада богата девојка од Македонија.

Девојката ја опишува вака ...,Облеката на девојките од Македонија земала по нешто од разни народи. Нивната капа, во форма на кошница, од тенки и лесни дрвени парчиња, покриена со едно платно со златни жици, украсено со скапоцени камења, завршува на врвот ка-

25 А. Матковски, Македонија во делата..., 298.

26 Во 1634 г. еден товар акчи имал 100 000 акчи. Д-р А. Матковски, Дејноста на ајдутите... 64; Во 1634 год. 1 златник се менувал за 200–202; а наредната 1635 за 220 акчи.– S. Srećković, Osmanlijski novac..188.

27 А. Матковски, Патописи... 246.

ко некоја круна; задниот дел е обвиткан со превез од пругаста свила од кој виси само еден крај, додека останатиот дел, стегнат со една алка од масивно злато, украсен со скапоцени камења, се пружа низ рамениците со плетенките од косата кои се спуштаат покрај ушите. Вратот и грдите покажуваат ретки и разновидни украси. Еден пругав превез, тенок и убав, кој паѓа кон појасот го покрива нивното убаво и милозливо лице. Над фустанот од сатен, со висока половина, облекуваат една облека од бела ткаенина која се прелива, долга е и отворена до половината од нозете. Тие носат и една прекрасна марама од свила...“²⁸.

Историските извори се малубројни и фрагментирани и не ни даваат целосен опис на изгледот на градот, но затоа можеме да добиеме претстава дека градот Битола во тој период веќе добил лик на ориентално урбанизирана градска населба, богата, мошне населена, без тврдина, но имала развиена трговија, а во околината се произведувало жито и производи со кои се тргувало: восок, волна, кожи. Имало и училиште од кое излегувале доволен број луѓе способни да вршат судска служба како кадии во разни делови на царството. Во Битола биле изградени и доминирале убави џамии, безистен и каравансарај. Дали Евреите од градот, а имало 200 куќи, имале и синагога не знаеме но рабинот кој го посетиле ги пречекал љубезно.

Од други извори дознаваме дека битолските Евреи во средината на 16 век, поточно во 1544 и 1547 год., посредувале во трговијата меѓу Дубровник и Скопје²⁹.

Христијанското население од останатото население кое живеело во Битола било посебен свет и се разликувало по многу нешта и затоа како и другите живеело во посебни мала чии локации за жал досега не можеме сосема точно да ги одредиме.

Една од локациите каде што се пронајдени материјални докази кои сведочат дека христијанското население живеело токму таму без прекин, со векови, е просторот на денешната црква Свети Димитрија, во некогашното, во 19 век, т.н. Црквено маало.

Археолошките истражувања³⁰ во апсидалниот простор на црквата Свети Димитрија во Битола, се одвиваа во текот на месеците мај – ју-

---

28 Исто, 284.

29 С. Антољак, Средновековна Македонија кн.1, Скопје 1985, 895.

30 Работите се изведуваа со дозвола и благослов на Неговото Високо преосвештенство митрополитот Петар Новозеландски, митрополит на Преспанско–Пелагониската епархија – Митрополија во Битола.

ни и август – септември 2000 година³¹ со цел да се добијат податоци за длабочината на темелите на денес постоечката црква, подигната во 1830 година, да се установа стратиграфијата на културните слоеви на овој простор, и евентуалното, постоење на остатоци од постари објекти.

Котата на мермерниот под во апсидата, врз кој денес постои дрвен под, ни служеше како апсолутна точка за сите мерења изнесува 614,50. Крајот на темелната зона се појави на котата 612.50, односно, длабината на темелите на црквата изнесуваат 2,50 м. мерено од мермерниот под на олтаророт. Здравницата врз која лежи темелот ја претставуваат самци од речен камен поврзани со жолта земја. Аголот на темелната стопа на источниот сид на централната апсида е граден од делкан камен во вид на долги блокови, поврзани со бел варов малтер кој не ја преминуваше надворешната површина. Цоклето на аголот на темелната зона е изведено степенесто со два испусти на котите 613.23 и 612.83. Првиот се појави на 1,20 м. длабочина и во суштина е еден правоаголен блок од делкан камен со ширина од 0,35 м., должина 0,60 м и висина 0,20 м. Истиот лежи врз два реда кршен и делкан камен поврзан со варов малтер. Вториот испуст е подлабок за 0,40 м. Тој е кружна камена плоча со дебелина од 0,18м. По рабовите плочата е украсена со две плитки канелури (концентрични вдлабнатини) и најверојатно е дел од амвон³². Оваа плоча при зидањето била многу грижливо вградувана како сполија во темелната зона. Колку грижливо било изведувано вкопувањето се гледа по тоа како земјата на ископот за темел била формирана точно спрема нејзината кружна линија. Долните екстремитети на покојниците бр. 9 и 11, кои беа пронајдени на длабочина 1.45 м. и 1.56 м., еден врз друг, беа кружно пресечени. Пресечениот коскен материјал од гробот бр. 11 се пронајде, во непосредна близина, до плочата. На

31 Археолошките работите ги изведуваше екипа на Заводот за заштита на спомениците на културата, природните реткости, музеј и галерија–Битола со екипа во состав: Гордана Филиповска Лазаровска, советник кустос–конзерватор, археолог–раководител; Драгица Ристевска, приправник, археолог документатор, Зоран Алтипармаков–дипл. архитект документатор, Менде Доневиќ–цртач документатор, Славе Стојанов–фотограф. Професор Д-р Момчило Петровски академски сликар, советник конзерватор,–консултант за постарите фази на темелите на црквата даде идејно решение за презентирање на сондите 7 и 8. Весна Кочанковска град. инж.–статичар го обликува изведбеното решење, а Благој Дејковски – ги изведе дрвените капаци над сондите 7 и 8. Во сондите е презентирањето најстариот културен слој на средновековна населба (засега единствено пронајдени остатоци на просторот на градот) како и сочуваниот изглед на старите темели.

32 Амвон е грчки збор кој означува издигнато место, а во православната црква се наоѓа пред иконостасот од каде што се чита евангелието. Често пати ова место во наосот на православните цркви е обележано само со розета. П. М. Петровиќ, Свезнање, општ енциклопедиски лексикон, Београд 1037, 61.

длабочина 1.75 и 1.90 м., се пронајдени гробовите бр. 13 и 16, тие се исто така погребени еден врз друг, но и под претходните два. Пресечените потколеници на покојниците се одалечени од плочата на 0,19 м. растојание и ми даваат можност да претпоставувам, прво дека темелот не бил граден во една фаза и второ дека плочата била во врска со постарата црква која тука се наоѓала³³.

Стратиграфијата на културните слоеви кои се констатирани во текот на ископувањата ми овозможува со доста голема реалност да претпоставам дека токму тука на овој простор не само што постоел постар објект, туку постоело едено непрекинато живеење

Најстариот културен слој на овој локалитет е средновековна населба која ја сочинувале скромни објекти за живеење кои биле вкопани во здрава земја, која е компактна, стегната со темно жолта боја, а се појави на длабочина од 1,60 м. Откриена е само една основа на полуземуница или колиба со правоаголна форма, како и неколку јами за потребите на населбата. Дебелината на овој слој изнесува 0,45 до 0,70 м.

Фрагментите од керамички садови за домашна употреба се најчести наоди од подвижниот археолошки материјал во овој културен слој, а од нив ги издвојувам бројните фрагменти од црепна, кои се карактеристични за новодојдениот етнички елемент на овие простори–Словените, како што им ги припишуваат некои проучувачи³⁴.

Силен пожар ја уништил оваа населба. Врз пепелот од изгорените објекти, сечејќи ги основите на скромните живеалишта на истиов простор се формирал втор културен слој–некропола–христијански гробишта, со дебелина 0,70 м., во кои со континуитет се погребувало со векови.

Во земјата на највисокото погребување во растуруениот гроб бр. 8 на ката 613,25 е пронајдена наушница која припаѓа на т.н. тип Курбиново³⁵. Наушницата е сочувана во висина до 3 см. широка е 2 см., а дебелината со сè гранулите и е 1 см. Изработена е со лиење, од бронза. Во

---

33 Д-р Јов. Хаџи Басилевиќ, Град Битола, Београд 1911, 40, нап. 40 споменува натпис под бр. 898 од 1599 г... од град Битола, ктитор манастирски.; Во необјавен материјал отстапен од Радмила Петкова, на што ѝ благодарам, се споменува во Битола во 1684 г. куќата на Стерјо Сапунија, Горче Неделко и црквата... “На која црква се однесува не е познато но називот црква за прв пат се споменува.

34 Б. Бабиќ, Црепуља, црепна, подница – посебно значајни ослонац за атрибуцију срењовековних археолошких налазишта Баќанског полуострва Словенима пореклом са истока, Материјал АДЈ, 9 Београд 1972, 101–112.

35 Овој тип наушници го добил името според наоѓалиштето во с. Курбино во Преспа, каде во 1953 г. за прв пат со археолошко ископување околу црквата Св.Горѓи биле откриени и опишани.

украсот ја имитира скапата златарска техника на гранулација (топчиња). Составена е од два дела. Долниот дел е потковичеста панделка, широка 0,5 см., а горниот тегло од тенко телче, од кое е сочуван сосема мал дел од едната страна. Двата дела се поврзани со шарнир на двете страни, коешто и ја определува како наушница. Од надворешната страна на потковичестиот дел наредени се 6 гранули, а 7 е на заоблениот дел. Наушниците се носеле во пределот на ушите, прикачени на клиски, или пак истовремено со кружно синцирче биле поврзани меѓу себе така што тоа во два реда висело под брадата во пределот на гушата³⁶. Според поделбата на Б.Алексова, нашата наушница припаѓа на втората варијанта од вкупно четирите определени варијанти. Б.Алексова првата и втората варијанта ја датира од 9–10 век и смета дека овие наушници ги носеле Словените, а ги изработувале домашни мајстори, можеби инспирирани од византиските прототипови³⁷. Е.Манева е на мислење дека ваквото датирање е претерано и смета дека не е исклучено наушниците од првата и втората варијанта да се временски еднакви на оние од третата и четвртата (14–15 век) со тоа што изведбата им е порустична, односно имаат одлики на други, но можеби истовремени работилници, или се поевтини продукти од ова време³⁸. Наушниците од типот Курбиново се пронајдени на повеќе локалитети во Македонија, Србија, Војводина, Босна и Херцеговина, Бугарија и Русија, а некои варијанти продреле во народниот накит и со одделни измени се употребувале до 19 век. Судејќи по широкиот простор каде се среќава овој тип, Е.Манева е на мислење дека е оправдано тврдењето дека нивното потекло е византиско³⁹.

По отсуството на прилози во гробовите и ако судиме спрема единствената засега пронајдена наушница, на овој локалитет се погребувало и цивилно население кое имало или скромна економска положба или пак таков им бил погледот на животот.

Третиот културен слој, се формирал врз претходниот, и е со дебелина од 0,50–0,60 м. Долната граница на слојот пошироко ја определувам со наушницата од типот Курбиново, за која погоре е зборувано, а за негова горна граница ја земам калдрмирана подлога која рамномерно го покрива целиот истражен простор во сонда 8. Калдрмата се наоѓа

36 Е.Манева, Средновековен накит од Македонија, (КИН на РМ 28), Скопје 1992, 55

37 Истиот, 55.

38 Истиот, 56.

39 Истиот, 56.

скоро на иста длабочина со горната површина на двата темела кои имаат правец И–З, и се откриени со археолошките истражувања во 1999 година во наосот на црквата, а кои во 1830 година биле искористени како основа врз која била поставена северната и јужната колонада при градењето на црквата. Всушност овој простор исто така го определува и турската монета, најдена над споменатиот темел, кована во 1617–8 во времето на владеењето на султанот Осман I⁴⁰.

Калдрмираната подлога може да се рече дека е во врска со претходните слоеви затоа што во суштина таа ги затворила и ги сочувала, постарите два слоја од било какви промени во длабочина, освен констатираниот канал со ширина од 0,30 м. и со правец север–југ, ископан покрај аголот на источниот ѕид на централната апсида. Правецот и ширината на овој ископ споредени со правецот и ширината на првиот испуст на стопата на темелот го наметна заклучокот дека се еднакви. После тоа логично ми се наметна можноста да претпоставам дека овој ров бил ископан при обновување на црквата на истите темели⁴¹. Но истото сè уште не можам да го тврдам додека како поткрепа не бидат добиени резултатите од анализите на малтерот од темелот и ѕидот како и оној кој беше собран меѓу слоевите, како и други проучувања и споредувања на подвижниот археолошки материјал.

Во овој слој со темно кафеава земја може да се рече дека имаше сосема малку археолошки наоди. Отсуството од наоди зборува за едно ненаметливо скромно живеење без промени до времето додека е направен слојот со поситен и покрупен камен во вид на калдрма.

Преостанатите 0.60 м., до мермерниот под на апсидата, го претставуваат најмладиот, четвртиот културен слој. Неговата долна граница е условно определена со калдрмата и турската монета од 1617–18 година, а горната може да се определи со мермерниот под на апсидата. Во овој простор во два наврати се забележуваат градежни дејствија извршени со малтер, односно по целата истражена површина била поставувана малтерна кошулица. На 0,30 до 0,40 м. длабочина, беше пронајдена постарата, истата во просторот кон запад беше искршена, а грутките од малтер беа со втиснати плочи од шкрилец и превртени.

---

40 Г.Филиповска Лазаровска, Археолошки наоди од 14 и 15 век од црквата Свети Димитрија во Битола, Битола низ вековите, 3, Битола 2000, 17, 18.

41 Необјавен податок отстапен од Р. Петкова, на што ѝ благодарам. Во јануари 1727 г. жителите на Битола бараат...“да се дозволи да се поправи старата црква која постоела од времето на освојувањето... се дозволува да се поправи на стари димензии да не биде ни поширока ни повисока...“.

На длабочина од 0,16 до 0,20 м. мерено од мермерниот под на апсидата се појави првата малтерна кошулица со дебелина од 0,03 до 0,07 м. чврсто припиена до источниот ѕид на централната апсида и до клупата со епископските седишта. Во неа беа сочувани отисоци од плочи кои недостигаа. Длабнатините беа исполнети со растресита ситна кафеава земја со дебелина од 0,04 м., а врз неа лежеше хидрауличен малтер во кои го беа втиснати мермерните плочи од апсидалниот простор. Помеѓу втората и првата кошулица се наоѓаше слој од набиена жолта земја или нареден плитар врз кој лежеше првата кошулица.

Дали овие дејствија можеме да ги поврземе со честите барања на битолчаните во текот на целиот 18 век за поправка и обновување и преправка на храм, кој ни во еден случај не се именува, и тоа засега не можеме да го тврдиме⁴².

Со овие мали но многу значајни сондажни ископувања се добиени извесни елементи со кои ги дополнуваме досегашните сознанијата дека можеби, заради овој континуитет на повеќевековно живеење, во 19 век оправдано ова маало било наречено “Црквено маало“, или пошироко, како што претпоставува А.Стерјовски, тука била населбата на христијаните, Варошот⁴³.

Тешко е, може да се рече мачно е, да се повлече граница помеѓу историските епохи, бидејќи добро се знае дека тие пополека, обично низ долг временски период, прераснале една во друга, така по освојувањето на Битола од Турците нема поменување за судбината на седиштето на пелагониските архиереи, само во Зоографскиот поменик од 1527–1728 година, се споменува митрополитот Давид Хорисен од Прилеп и Макарија архиереј од манастирот во Дихово. Пелагониската (Битолската) епархија кон 1530 година била само една од 32 епархии на Охридската архиепископија (од кои 12 биле во Македонија), но сè уште не била подигната на ранг на митрополија, како Костурската⁴⁴. Кон крајот на 16 век, а пред 1585 г. уште неколку епископии (Пелагониската, Воденската...) ќе бидат унапредени во ранг на митрополии, така да

42 Необјавен податок, отстапен од Р. Петкова, на што ѝ благодарам. Во 1779 г. ..“ иако не било дозволено реновирање, повишување и проширување, црквата во Битола била поправена...“.

43 В. Арсиќ, Црква Св. Великомученика Димитрија у Битољу, Битољ 1930; Д-р Ј. Хаџи Васиљевиќ, Град Битољ, Београд 1911; А.Стерјовски, Постоеле ли населби “Варош“ и “Подградец“ во Битола, Битола низ вековите, 1, Битола 1998, 42.

44 Роберт Михајловски, Преглед на христијанската историја на Пелагонија и архиереите хераклејско – пелагониски до 1767 година, Зборник на трудови на ДНУ-Битола, 54–55 (1), Битола 1993, 10, 11.

во почетокот на 17 век Охридската Црква од 18 епархии имала 9 митрополи и 9 епархии⁴⁵.

Со Пелагониската (Битолската) епархија упавувал епископот Митрофан од 1529 година, а се споменува уште и во 1532 година. Автор е на првите словенски преводи на Дамаскин Студит, а во неговиот превод на “Словото за Митарит и Фарисејот“ е запишано и неговото име и ранг на епископ пелагониски и прилепски Григориј. Тој го превел од грчки на црквенословенски со примеси на западномакедонските говори зборникот на Дамаскин “Скровиште“ (Τησαυρίο) во периодот од 1560–1570. Неговото име е забележано и на еден фреско натпис во олтарот на храмот во манастирот Трескавец во годината 1570⁴⁶.

На престолот на Пелагониската епископија во 1575 година бил поставен за епископ Еремиј. Десет години подоцна 1585 г. како пелагониски епископ е инкорпориран Еремиј од Серез. Овој црковен великодостојник е познат по своето залагање и борбеност за ослободување од турската власт. Заедно со архиепископот Гаврил во 1586 г. заминал во Русија, во 1587 во западноевропските замји во Шпанија во 1596, а во Неапол во 1598. Со архиепископот Атанасиј патувал и во 1598 и 1599. За жал не успеале да добијат било каква помош или учество на големите сили за ослободување на христијанските браќа на Балканот од турската власт. Завршил како управител со една празна дијецеза во Влашко и Унгарија.

За време на неговите патувања епархијата му била дадена на управување на кир Стефан – митрополит на Пелагонија и Прилеп, што е запишано на еден минеј од 1600 г. во манастирот Св. Никола во с. Граиште, Демир Хисар, од раката на монахот Спиридон⁴⁷.

Кон проблемот за ширењето на средновековниот град и неговите мали, се додава енигмата за седиштето на Пелагониската епископија, подоцнежна митрополија. Се наоѓаме во рамките на претпоставки без материјални докази освен извесни елементи од последните истражувања кои ни го покажуваат правецот на идните истражувања.

---

45 Истиот, 11, нап. 57.

46 Истиот, 11.

47 Истиот, 12.

Ѓорѓи ДИМОВСКИ - ЦОЛЕВ

Битолските Евреи

Евреи во Битола, веројатно имало и порано но масовно населување станало по нивното протерување од Шпанија и Португалија во 1497 година, кое е и осведочено со таа дата врз плочата пред влезот на еврејските гробишта во Битола односно „1497–1929“¹.

Пишани извори за еврејското присуство во градот се среќаваат во турските пописни дефтери уште од 1528/9 година кога се забележани 200 еврејски семејства или околу 800 жители², додека според пописот од 1568 година нивниот број изнесувал околу 1420 лица³, кое се должи не само на наталитетот туку и на ново придојдени еврејски семејства⁴. Во наредните векови бројот на Евреите во Битола е различен и се движи од 1500–4000 за да во крајот на XIX и почетокот XX век достигне бројка од 7–8000 лица.

---

1 Во книгата Битолските Евреи (Ѓ.Д.-Цолев, Битола, 1993) на стр. 28 погрешно стои дека на плочата од битолските еврејски гробишта се годините 1457–1929. Таа грешка доаѓа од нечиткоста и недостапноста одблизу да се прочита текстот односно бројките во даденото време. Меѓутоа со денешното реструирање и исчистување на истата јасно се читаат годините 1497–1929. Ваквото грешно прочитување се проткаело и кај други истражувачи. (Види: Вл. Точковски, Мигрирањето на Евреите во Битола, „11 март“, Битола, 1958 г.

2 Соколоски, Методија, Турски изворни податоци од XV и XVI век за град Битола, Гласник на ИНИ, VII/1, Скопје, 1963; Соколоски Методија, Битола и Битолско во XV и XVI век, Прилози VI/2, МАНУ, Скопје, 1975, стр. 13-55.

3 Ibidem.

4 За брзото зголемување на бројноста на Евреите во Битола, еврејскиот проф. д-р Марен Фрејденберг, смета со право дека истиот не се должи на природната репродукција туку на некој нов бран на дојденци-прогонети Евреи. (М. Фрејденберг, Евреи на Балканите на исходе средновековья, Москва, 1996 - Иерусалим 5756, стр. 210).

Главниот прифатен пункт за протераните Евреи од Иберијскиот полуостров бил градот Солун, кој бил наречен „Мајка Израел“, од каде натаму се расселувале во други краишта па и во Битола. Тие во Битола основале две заедници – општини: шпанска и португалска. Тоа се огледа и во синагогите (храмовите) т.е. Ел Кал де Арагон и Ел Кал ди лус Португезис во кои покрај верски книги имало и правни дела, книги на еврејски мудреци, филозофски и сл. Овие општини дури непријателски расположени една спрема друга со текот на времето се интегрирале во една, во чија основа бил шпанскиот јазик со силни примеси од португалскиот⁵. Така од XVIII век наваму се споменува само едната еврејска заедница и нивната наслеба, во турските документи различно именувана но секогаш со нагласка дека е еврејска – Јаудихана – Јаудихана Бујук хавли и сл.⁶ Населбата се наоѓала на левиот брег од реката Драгор главно околу денешниот Дом за народно здравје. Според некои описи таа била начичкана со куќи што биле на приземје или на кат, додека станарите, најчесто, ги земале под наем (кирија) но закупот бил вршен од името на Општината. Сè до средината на XIX битолските Евреи, главно, живееле во својата населба, од битолчани наречена „Еврејска маала“. Неа ја сочинувале маалите Лус Куртижус, Ла Калеже (со населбите Буенус Аурес и Бустанику. Маалото Лус Куртижус имало облик на полукруг со влезна порта. Еврејската населба постепено се ширела па се создале нови населби како што биле Ла Мале, Ла Табана и др.

Во долгиот османлиски период Евреите во Битола низ турските документи се прикажани како занаетчии (касапи, кожари, ткаачи, тенекеџии и др.), трговци со жито, волна и др., лихвари и др. Така во XIX век, покрај другите чаршии се споменува и „Еврејска чаршија“. Од османлиската власт Евреите немале некои олеснувања, туку како и останатото население, тие ги плаќале сите даноци и давачки наложувани од државата и месната власт. Давачките Евреите ги подмирувале не секој посебно туку целосно како општина⁷. Покрај споменатите занимања, меѓу битолските Евреи имало и мошне образовани луѓе како што бил, родениот во Битола, рабин Јосеф Бен Лев, автор на четири тома респонска (прашања и одговори) печатени во Цариград и Амстердам во XVI и XVIII век. Исто така во Битола работеле и многу познати ра-

---

5 Жамила Исак Колономос, Битолската еврејска заедница и нејзиното учество во НОВ 1941–1942 година, – Зборник Битола и Битолско во НОВ 1941 и 1942 година, кн. втора, Битола, Битола, 1978, стр. 542.

6 Ѓорѓи Димовски – Цолев, Битолските Евреи, Битола, 1993, стр. 34.

7 Ibidem, стр. 62.

бини - писатели: Шеломо Аврам Акоен попознат како Моаршах, Јосиф Јаков Израел, Шеломо Нахмијас и др⁸. Едноставно Евреите во Битола постепено станувале важен фактор во стопанисувањето, во чаршијата воопшто во целокупниот живот во градот. Тие со нееврејските жители во Битола биле упатени едни на други во нивните секојдневни деловни контакти, кои најчесто завршувале и со пријателства. Така во битолската чаршија ретко кој дуќанџија не знаел еврејски.

Согледувајќи ја правилноста на борбата на македонскиот народ за неогва национална држава, битолските Евреи активно се вклучиле во истата. Мнозина од нив соработувале со раководни лица на ТМОРО и на истите им давале секаква можна помош било парична, било во материјали, било во пренос на оружје, муниција и сл. Меѓу сите нив најмногу се истакнал младиот битолчанец Рафаел Камхи⁹. Неговото лично познанство со Даме Груев вродило истиот да одржува врски на високо ниво со Гоце Делчев, Ѓорче Петров, Пере Тошев и со месните раководители Ѓорѓи Сугарев и др. Куќата на Рафаел Камхи била и засолниште при престојот на Делчев во Битола, додека самиот тој во време на Илинденското востание се борел како востаник против тиранијата.

По неуспехот на востанието следувале неблагоприятни дни за голем број жители на Битола и Битолско, посебно за оние деца кои останале без родители. За тие сираци, Захарија Шумлјанска се ангажирала да основа сиропатилиште кое го финансирале поимотните битолчани. Во тие неприлики битолските Евреи ја покажале сета своја милосрдност-хуманост подарувајќи за сираците – штоф за облека, храна, пари и сл¹⁰.

Очекувањата од Малдотурската револуција – Хуриетот (1908 год.) и младотурците да воспостават демократска власт не се оствариле. Набрзо отпочнале Балканските војни (1912–1913 год.), следувала делбата на Македонија (1913 год.) како и долгата и разурнувачка Прва светска војна кога Битола во тек на цели две години (1916–1918 год.) скоро секој ден била бомбардирана. Од последиците на војните и неприродната граница повлечена непосредно до градот, Битола од еден развиен трговски и занаетчиски центар, станал периферен град, со разрушени згради за работа и живеење, со преполовено население и со

8 Ibid, стр. 94–96.

9 Јован Кочанковски, Даме Груев во записите на Рафаел Камхи, Зборник, Прилози за Даме Груев, Битола, 1983, стр. 167; Манол Пандевски, Националното прашање во македонското ослободително свижење (1893–1903), Скопје, 1974 стр. 234, ф. 259.

10 Како се основа, уреди и унищожи битолското сиропатилиште. Зборник - Борбите в Македонија и Одринско 1878–1912, Софија, 1981, стр. 654.

отсечен хитерланд за стопанисување. Тие настани ги принудиле мнозина Евреи да се исселат од Битола и да заминат во Палестина, Чиле, Франција, Лерин, Солун и др. Сепак каде и да се населувале битолските Евреи го носеле и чувале споменот за Битола од каде произлегле, па месноста или храмот или друштвото го именувале со Манастир, онака како труската власт го именувала градот Битола¹¹. Сепак во Битола и натаму останале Евреи, чија заедница броела неколку илјади луѓе и која со исклучок на неколку богати семејства целосно била сиромашна – една од најбедните во државата. И покрај лошите материјални прилики Еврејската општина, поточно Советот од избрани лица на чело со рабинот преземала доста мерки за еманципација на своите сонародници. Така тие во Битола постепено организирале свои културно–просветни друштва како што биле: "Hatehija" (Преродба), "Wizo" (ВИЦО – Женско здружение) разни фондови за помош како: "Ozer Dalim", "Peča", "Bikur holim", "Metanot laevjonim", културно–просветни младински организации како: "Hašomer Nacair" и "Tehelet Lavan", Танчерско друштво, музичко–пеачко друштво, спортското друштво „Олимпик“, фудбалските клубови „Есперанса“ и „Макаби“ плех оркестар и сл¹². Во периодот на српската окупација, битолските Евреи постепено ја напуштаат својата традиционална населба и се населуваат и во други делови на градот. Истовремено доаѓало до сè поголеми зближувања со месното население особено на младината како средношколска, студентска така и работничка. Бројните излети, членување во разни спортски и други градски нееврејски организации и друштва како Студентскиот клуб, Ротари клуб, Филателистички клуб, Планинарско друштво „Пелагонија“ и др., потоа меѓусебни домашни посети и соработка го сториле она што било природно, имено старите предрасуди темелни врз верски и пропагандни основи биле напуштени¹³.

Непосредно пред Втората светска војна, кога во градот се шират комунистички идеи и организации некои битолски Евреи станале нивни членови.

Во периодот на фашистичката окупација Евреите на Битола, без исклучок, машки и женски, малди и стари, сите до еден ја помагаа и учествуваа во големата антифашистичка војна кој како можел – паричо, со агитација и пропаганда, со криење на илегалсци, раководење со партиска техника и со директно учество во партизанските одреди,

---

11 Ѓ.Д. – Цолев, цит. книга стр. 111.

12 Ibidem, стр. 126–134.

13 Ibid., стр. 135–141.

баталјони и бригади и тоа од обични борци до раководители на истите. Во вооружените борби Евреите борци покажале примерна храброст а неколкумина и го положиле својот живот. Меѓу нив е и народниот херој Естреја Овадија – Мара.

Согласно планот зацртан од германските фашистичко–расистички идеолози и Евреите од Македонија требале да бидат уништени. Во таа насока окупаторската бугарска војска и полиција на 11 март 1943 година во раните утрински часови го блокирала целосно градот, изненадно да ги соберат сите Евреи под мотивација ги депортираат во Бугарија сè додека трае војната.

Насетувајќи што може да стане со нив поединечно или семејно од Битола Евреи пребегнувале преку граница во Албанија. Непосредно пред депортацијата група организирани Евреи успеале да се засолнат а потоа да се вклучат во партизанските редови. Ризикувајќи да бидат откриени и судени од власта неколку организирани битолчани им укажале прием на прогонетите Евреи да ја зибегнат депортацијата а со тоа и нивното физичко ликвидирање. Во тие тешки дни, на Евреи што престојувале во градот им укажале помош Васка и Борис Алтипармакови, Богоја Силјановски за чија несебичност и пожртвуваност добиле и официјални признанија од Израел. Истовремено и други битолчани на директен или индиректен начин им помогнале на Евреи да ја избегнат депортацијата како што се Ѓоко Тапанџиоски, Ѓорѓи Топаловски, Димко Кочински, Александар Тасевски, Томе Димитровски–Ќосо и др. Меѓутоа освен малкуте што ја избегнале сигурната смрт, останатите битолски Евреи, дури и болните што се лекувале во градската болница биле депортирани првобитно во зградата на скопскиот Монопол (Претпријатие за обработка на тутун) а потоа со транспорти во логорите Треблинка I и Треблинка II во Полска, каде до еден биле ликвидирани во гасните комори. Вкупниот број ликвидирани битолски Евреи сè уште не е со прецизност даден. Според германските документи (списоци) таа бројка изнесува 3.268 лица¹⁴.

Денес во Битола живее само еден Евреин со своето семејство.

¹⁴ Колкав е точниот број на ликвидираниите битолски Евреи не е установен. Во различни публикации дадени се разни бројки. Најчеста е бројката 3.013 која е врежана и во споменикот подигнат по тој повод. Меѓутоа бројката 3.268 лица засега најмногу е блиска до реалноста, иако со сигурност се знае дека е и таа поголема. (Види: Ѓ.Д. – Цолев, споменатата книга, стр. 264).

Муцаид АСИМОВ

Битолски арапски записи од XVI век

Турско-османските освојувања на Балканот во текот на 14 и 15 век овозможува, меѓу другото, и исламизација на делови од населението во некои криви на нашата земја. Еден дел од словенското и другото население, прифаќајќи го исламот прифати и одредени елементи на исламско-арапската култура. Еден од тие (елементи, обележја) беше и арапското писмо.

Факт е дека арапското писмо навлегуваше во нашите краишта преку османлиите, кои пак, во почетокот и самите сметаа дека арапскиот јазик и писмо се посовршени и посупериорни од својот (нивниот) јазик. Затоа, исто така во Анадолија, и кај нас во првиот период на Османското владеење најголемиот број записи, натписи и голем број документи се напишани на арапски јазик. Причина за ова е тоа што Турците имаа примери и разновидни записи, натписи и документи кај Арапите, кај Селџуците или кај разни турски династии уште пред создавањето на Османското царство¹.

Не треба да се занемари и фактот дека во првите векови на создавањето на Османската држава арапското писмо и јазик биле службени и државни.

Покрај тоа треба да се истакне и верскиот момент. Не е необично што во тоа време се ценело дека е поцелисходно еден натпис на џамија, медреса, надгробен споменик (нишан) или судски документ да биде (напишан) на арапски јазик. Арапското писмо употребено во епиграфски-

---

¹ Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, god. II, Istanbul, str. 486.

те споменици е едно од најраните и најраширените мотиви во исламската декоративна уметност. Во почетокот тоа (писмо) е почитувано затоа што било средство со кое е бележено пророковото учење, но за кусо време тоа станува и независен уметнички мотив (израз), често многу необичен и толку накитен што било речиси невозможно да се чита. Кај муслиманите натписите се она што е сакралната фигуративна иконографија во западната уметност. Зборот (натписот) стои наместо сликата (иконата)².

Турците на арапското писмо му посветуваа повеќе внимание и од самите Арапи. Тие при препишувањето на историските, верските и книжевните дела им даваа посебни облици на арапските букви. Препишувачите развија и еден посебен вид уметност – калиграфија. Тие даваа нацрти за декоративно арапско писмо изведено со плиток релјеф на камен, дрво, гипс, штук, керамика, кожа, килими и други ткаенини. Декоративното писмо ги украсуваше надгробните споменици, сакралните и јавните објекти, ракописите, предметите за секојдневна употреба и слично.

Епиграфиката во исламската уметност наоѓа примена секаде каде е потребен украс. Првпат податоци за епиграфиката на османските споменици кај нас на еден од ориенталните јазици (арапски, турски или персиски) наоѓаме кај познатиот патеписец Евлија Челеби, кој поминал низ нашите краишта во 1660 и 1664 година. Во својот патепис тој ги приклучил и натписите на бројните значајни споменици. Вредноста на забележеното во овој патепис е огромна зашто многу од тие споменици веќе одамна ги нема, а споменот им е сочуван единствено кај него, односно во неговиот патепис.

Како најстар запис (документ) на арапски јазик во Битола, а и во рамките на поранешната Југославија е вакуфнамата на Сунгур Чауш која датира од 1435 година. Вакуфнамата со арапскиот текст и преводот со коментар прв пат во 1972 година ја објави професорот Д-р Хасан Калешки. Документот не е оригинален, туку препис од сицилот на шеријатскиот суд во Битола под реден број 99 кој се наоѓа во Државниот архив на Република Македонија во Скопје³. Текстот е напишан со писмото *рика*, многу е ситен и тежок за читање. Вакуфнамата има два додатоци (анекси) што е невообичаено за ваков вид документи.

---

2 Husref Redzic, *Islamska Umetnost*, Beograd 1982, str. 129, 130.

3 Hasan Kaleški, *Najstariji vakufski dokumenti i Jugoslaviji na arapskom jeziku*, Priština 1972, str. 65.

Од вакуфите кои се наведени во вакуфнамата и во двата анекса (зборуваме само за вакуфите во Битола) до денес не е зачувано ниту едно завештаније. Џамијата која е регистрирана во горенаведената вакуфнама срушена е заради реализацијата на урбанистичкиот план на градот во 1956 година.

Мехмет Тевфик во кратката историја на Битолскиот вилает тврди дека џамијата била подигната на темелите на црквата Св. Спас во 838 година (7.08.1434). Истото го тврди и Крум Томовски, додека спротивно на оваа теза пишуваат Хасан Калеша и Хаки Ајверди⁴.

За Сунгур Чауш нема многу податоци. Евлија Челеби ја спомнува само Џамијата и тоа како „Чарши Чамии“. Оваа џамија беше лоцирана на Житни пазар (Тереке пазари). Од вакуфнамата на Сунгур Чауш дознаваме за името на неговиот татко дека тој се викал Abdullah, што значи „Божји роб“⁵.

Другиот по старост запис (документ) и натпис на арапски јазик е вакуфнамата на Исхак Челеби и натписот на џамијата. Исхак Челеби е еден од најголемите добротвори кај нас. Неговите четири вакуфнамиња исто така за прв пат во 1972 година ги објави професорот Хасан Калеша⁶.

Вакуфнамињата на овој добротвор се оверени: првите две во Битола во 1505 и 1506, а другите две во Солун во 1511 година. Од натписот на џамијата и од вакуфнамето од 1505 година дознаваме дека името на неговиот татко е Исхак Факих кој бил жител во Битола каде што предавал *fikh*. Во Битола изградил една џамија⁷. Џамијата е сочувана до денес и се наоѓа кај Чинарот. Таа е денес претоврена во авто-механичарска работилница. На минарето има еден мал натпис за поправката на истата којшто гласи:

4 Ekrem Hakki Ajverdi, Osmanli Mimarisinde Çelebi – II Murat Devri, II c, Istanbul, 1972, str. 522; Hasan Kaleši, Najstariji Vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku, Priština 1972, str. 69.; Крум Томовски, Џамии во Битола, годишен Зборник на Техничкиот факултет II-II, Скопје 1957, стр. 52.

5 Ако таткото на Сунгур Чауш се викал Abdullah тогаш можеме да тврдиме дека потеклото на Сунгур Чауш е христијанско. Повеќето христијани кои примиле ислам не сакајќи да ги спомнуваат христијанските имиња на татковците им додавале имиња какви што се Абдулах, Абдулкадир, и сл. Интересно е дека во XVI-иот век поголемиот број добротвори имале христијанско потекло.

6 Hasan Kaleši, najstariji Vakufski dokumenti i Jugoslaviji na Arapskom jeziku, Priština 1972, str. 145, 146.

7 Mehemet Teufik пишува дека ова џамија се викала Mufti Camii и дека била подигната во 911 (4.6.1505). За потребите на џамијата одредил и вакуф во Битола. Ishak Fakih бил и дефтердар на султанот, а тоа е забележано во еден документ кој се однесува на еден тимар во Чирме. Во документот пишува: Timar-i mevlana Ishak Fakih, defterdari padišah (Тимар на нашиот Мула Ishak Fakih, дефтердарот на султанот).

تاریخ مناره ماڻشا، السنه ۱۲۵۹

Превод: Како *ḡosīod* сака. Година 1259.

Од сите завештанија и вакуфи кои ги оставил Исхак Челеби во Битола до денес останал само џамијата⁸. Истата се наоѓа во близина на безистенот и новоизградената зграда на Стрежево. Џамијата е една од најубавите и најголемите исламски споменици во Битола. Во дворот на џамијата до 1958 година се наоѓаа надгробните споменици кои подоцна се пренесени во џамијата Хајдар Кади заради формирање на лапидаријумот кој беше предвиден од страната на Заводот за заштита на спомениците на културата. За жал, од несовесни луѓе тие се уништени. Меѓу овие епиграфски споменици беше и гробот на Исхак Челеби, чиј текст гласел:

الله الباقي
رذاة المرحوم المغفور ايحاق چلبى ابن عسى
فى لثامن عشر من شهر جمادى الاول سنة
ثمان وعشر و سمانه

Превод: Алах је вечен. Смрттиа на блаженџочинаџиџиџи Исхак Челеби, синоџи на Иса (се случи) во 918. (Натписот е земен од докторската дисертација на д-р Хасан Калеши).

Над влезната врата во џамијата постои оригиналниот натпис кој е повеќе пати објавен. Прв пат од Евлија Челеби, потоа Хаки Ајверди во „Вакифлар Дергиси“; Коста Балабанов во „Спомениците на културата во Македонија“; Хусреф Реџиќ во „Исламска Уметност“ и други. Овие автори натписот погрешно го пренесуваат⁹. Грешката ја открива

---

8 Хасан Калеши, исто дело... стр. 147, 148; наводи дека Исхак Челеби во Битола увакуфил една џамија, една медреса, една завија, еден мектеб, сто и пет дукани, четири одаји, дваесет воденици, една бавча, книги за медресата и триста илјади дирехми во готови пари.

9 Vakıflar Dergisi, s. 31, Ankara 1956. Коста Балабанов, А. Николовски, Д. Кјорнаков, Споменици на културата на Македонија, Скопје 1980; стр. 197.

Хасан Калеси и во својата докторска дисертација "Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku" ни го дава текстот како што е впишан на плочата и сметајќи ја нумеричката вредност на последниот полустих ја добива годината 912 (24.5.1506) која е точна. Меѓутоа во дадениот полустих во докторската дисертација професорот Хасан Калеси ги испушта во зборот *el-Radhman* буквите *e* и *l* (*harf-i tariff*). Без овие букви годината би била 881 што не е точно.

За да укажеме на грешката ќе го додадеме последниот полустих на професорот Хасан Калеси, а потоа и нашата верзија.

Кај професорот Хасан Калеси:

”وصل بسم الله الرحمن الرحيم”

Со нумеричката вредност на овој полустих годината е 881.

و = 6	ه = 90	ل = 30						=	126
ب = 2	س = 60	م = 40	ا = 1	ل = 30	ل = 30	ه = 5		=	168
ر = 200	ح = 8	م = 40	و = 50					=	298
ا = 1	ل = 30	ر = 200	ح = 8	س = 10	م = 40			=	289
								=	881

Нашата верзија е:

”وصل بسم الله الرحمن الرحيم”

Нумеричката вредност на овој полустих е следната:

و = 6	ه = 90	ل = 30						=	126
ب = 2	س = 60	م = 40	ا = 1	ل = 30	ل = 30	ه = 5		=	168
ا = 1	ل = 30	ر = 200	ح = 8	م = 40	و = 50			=	329
ا = 1	ل = 30	ر = 200	ح = 8	س = 10	م = 40			=	289
								=	912

Ова ќе го потврдиме со оригиналниот текст кој е печатен во докторската дисертација на Андреј Андрејевиќ¹⁰.

Превод:

Помоштиа (доаѓа) со сџомнувањето на Алах, милосџивиош, милосрдниош

Хроносџихош ја најрави сџаратиа куќа џоубава.

Племенџшош Исхак син на Иса

Нека му џошрае среќатиа, И нека му се зџолеми честиа во рајош.

Ја џодиџна џамијатиа на нашиатиа среќа

Со џоа се зџоби со милосџиа на сезналеџош

Пошџоа, инсџириран џо издикџира хроносџихош:

Присџиџнува во имешџо на Алах, милосџивиош, милосрдниош.

Кога веќе зборуваме за џамијата да го напоменеме и тоа дека одговорните од Заводот за заштита на спомениците на културата во дворот на џамијата погрешно дислоцираа гроб мислејќи дека е гробот на Исхак Челеби. Всушност дислоцираниот гроб е на Муршит Решид Паша кој бил поставен за командант на третата армијска област во 1259 година (1843) а починал во 1262 (1845-46) година¹¹.

Меѓу најубавите џамии во Битола е и Хајдар Кади џамија која подигната во некогашното маало Кара Оглан. Подигната е во 969 (1561/1562). Од натписот дознаваме дека ктиторот на џамијата е Кади Хајдар ефендија¹² кој бил истата година поставен за кадија на Битола.

10 Andrej Andrejević, *Islamska monumentalna umetnost XVI veka u Jugoslaviji*, str. 25.

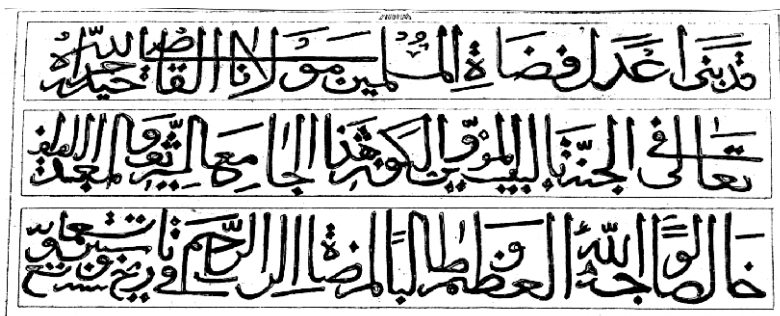
11 М. Тевфик, *Манастир Вилајетинин Тarihcesi Manastir 1327. h*, стр. 83.

12 Isto., str. 41, 42; Evlija Čelebi, *Putopis, Sarajevo 1967*, str., 304.

За одржување на својата оставнина кадијата увакуфил многу дуќани и анови што се протегале од некогашниот Чира Пазар до Ченгел Каракол¹³.

Натписот кој е впишан на белата мермерна плоча со димензии 61x108 е на арапски јазик во проза. Поставен е над влезната врата на молитвениот простор.

Текстот гласи:

Превод:

Најправеден муслимански Кадија, нашиот господин кадија – Хајдар нека возвишениот Алах му ѓоклони во рајот благајријашен пресјој и рајски извор. Ја изгради оваа часна џамија и овој ѓријашен храм (само заради) возвишениот Алах барајќи да биде задоволен со неа. Добродетелот милосјивниот, милосрдниот, дајум 969.

До балканските војни џамијата била активна, а во 1912 е напуштена. За време на Првата светска војна била артилериски бомбардирана и десното минаре срушено. После Втората светска војна џамијата е ставена под заштита на државата и во текот на 1960 и 1961 година, преземени се конзерваторски зафати. Дворот на џамијата беше преуреден за лапидаријум на ориенталната епиграфика и на камената пластика¹⁴.

Денес џамијата е во многу лоша состојба, напуштена е, а најубавите примероци од надгробните споменици што беа предвидени за лапидаријумот се искршени и расфрлени насекаде.

¹³ Andrej Andrejević, *Islamska Monumentalna umetnost XVI vek u Jugoslaviji*, Beograd 1984, str. 36.

¹⁴ Isto... str. 37.

Евлија Челеби, во својот патепис на страна 553 ни го дава оригиналниот текст на Махмут ефендијната џамија која е од шеснаесетиот век¹⁵.

Текстот гласи:

حَقٌّ بُوْدِرْ كِه بُو جَامِعِ بِيْر نُوْر
وِيْر دِي شَهْرِه كُوْن كَبِي رُوْنَقْ

اِي لَائِي دَنْبِلِرِي تَارِيْحِي
مَعْبِدِ اِمْتِ رَسُوْلِ حَقِّ

Превод:

Висџина е дека оваа светџла џамија

Го осветџли овој град како ден

Ла'ли¹⁶ за ова џамија срочи хроносџих

„Храмоџ на следбеникоџ на Божџиоџ Праџеник“.

Годината која ни ја дава Евлија Челеби е 973 (1565) што не одговара на последниот полустих кој е даден во патеписот. Според нашето сметање на полустихот кој го напишал диванскиот песник Ла'ли годината е 961.

پ = 40	ع = 70	ق = 2	ك = 4	= 116
ا = 1	م = 40	ت = 400		= 441
ر = 200	س = 60	و = 6	ل = 30	= 296
ح = 8	ق = 100			= 108
				= 961

---

15 Evlija Ćelebi, Patopis, Sarajevo 1967 str. 304. - Во патописот на Евлија Челеби наоѓаме многу натписи но за жал повеќето од нив се погрешни. Евлија Челеби често пати немарно ги препишуваал натписите, особено арапските, понекогаш ни го дава целиот текст на натписот, а понекогаш само последниот *bejt* (distih). На пример годината на џамијата на Хаџи Махмут и на натписот на Исхак џамија.

16 Bursali Mehmet Tahir Efendi, Osmanli Muellifleri, 1299-1915, Istanbul 1972.

Цамијата е лоцирана во чаршијата, поточно во Рибни Пазар, денес е во многу лоша состојба. Минарето е срушено ту земјотресот, а молитвениот простор е претворен во магацин. Сочуван е натписот над влезната врата во молитвениот простор кој зборува за поправката на цамијата.

Почейкоји на вакуфнамата на Сунџур Чауш од сицилиџи на биџолскиот кадија

Почейток на ӯрвайта вакуфнама на Исҳак Челеби

Александар СТЕРЈОВСКИ

Довлеџик

Секое населено место во светот има свој или свои симболи. Тоа, ретко тие, ги кондезирале и ги предале своите најбитни и најпечатливи специфики и преку нив се паметат, се препознаваат и живеат низ времињата и просторот. Тое е причина да се избираат и за белези на грбовите. Симболот може да биде објект или објекти, но и личност. Тогаш во него се вградени и многу елементи на тотемот.

Симболот, по правило, е траен, но се случува да го истисне друг, доколку тој ги прифати новите промени на животот и доколку подобро визуелно ги изразил основните специфики на минатото и на неговите жители.

Во еден подолг период месноста Довлеџик во Битола била симбол на овој град. Ако битолчани се љубители на развлеченија и ако градот во одредени пригоди одиграл значајна улога во историјата на својот народ, тогаш Довлеџик токму тоа и го изразил. Денес, за жал, неговото значење избришано е во општата меморија и тој е само една мала, несредена, начичкана сателитска населба каде што дивоградбата е основен белег. Освен еден мал простор каде што е смежстен напуштениот Авто-камп, друго ништо не потсетува на она што некогаш бил.

Оформување

За оформувањето и за физионимирањето на Довлеџик како едно на најпопуларните излетнички места на градот клучни се два фунда-

мента: економско-социјалниот подем на градот и една респектабилна и влијателна личност.

Довлецик е физиономираниран во првите децении на XVI век, а XVI век и за градот и за Турската империја значат силен економски подем. Освојувачките походи скоро наполно се завршени и границите на Империјата оформени. Се создава држава што се простира на три континенти, во која капиталот пулсира и патува слободно. Луѓето полека ги откриваат и му се свртуваат на животот и на неговите радости и задоволства. Во ова време се подигаат и капиталните објекти од исламската култура. Во Битола, во која турското население станува домицилно со неколкуте генерации што се родиле и умреле во него, се подигнати објектите што се стигнати и до нас, но и оние што ги избриша времето, какви што беа: џамии, караван-сарай, анови, амами, имарети и др. Слој од богати трговци и занаетчи, месни кадии и бегови во близината на градот, покрај реката Драгор на нејзиниот западен дел подигаат, како што свидетелствува Евлија Челеби, 70–80 куќарки како излетнички објекти наменети за летните месеци¹. Наскоро во нивната близина ќе се оформи и излетничкото место Довлецик, кое заедно со уште едно друго, на јужниот дел од градот, Тумбе Кафе, станува најпосетено и најпознато.

Меѓутоа, сепак откривањето на местото, поттикнувањето на граѓаните за нејзино оформување и популаризирање му припаѓа на една многу почитувана личност од овој период, на месниот поет Лали, кој наскоро ќе ја напушти Битола и ќе стане султански, дивански поет. Двигател е на сè што е значајно за градот, негови се акростиховите од неколкуте џамии од овој период. Сето тоа покажува дека уживал голем углед и дека имал влијание врз месните прилики. Ќе да е роден во крајот на XV век и тој е, ако не прв, тогаш секако меѓу првите 20-тина турски поети што излегле од Битола² и најпознатиот во првиот период. Комплетирал три збирки поезија, кои, за жал, не се објавени³. Пред конечно да ја напушти Битола, најверојатно во третата деценија на XVI, зашто во 1522 год. го втиснува акростихот на џамијата на Махмуд бег, им го остава на своите битолчани Довлецик како свое посебно дело. Бил моторната сила во посочувањето на местото, правењето на скиците за изгледот, но и во општата градска акција.

---

1 *Македонија во делата на странските патописци, 1371-1777*, Подготвил Александар Матковски, Мисла, Скопје, 1991, 425.

2 *Печатарството и издаваштвото во Битола*, 2, Издаваштво, Друштво за наука и уметност–Битола, НИК Микена – Битола, Битола, 1999, 15-25.

3 Bursali Mehmet, Tahir efendi Osmanli Muellifleri 1299–1915, Istanbul, 1972, 385.

Неколкуче мотивирачки фактори го определиле Лали да го фаворизира местово. Првин стои водата, течната вода на реката Драгор која тука е најбистра, весела и брза. Од неа можело да се извлечат дотеци и да се упатат низ местово да ја разладува летната спара и да послужи како динамична сила за ражните. Впрочем таму каде што има вода и хигиената е на повисоко ниво, а во место во кое фреквенцијата и престојот на луѓето е голема, била и незаменлива. Другиот мотив била местоположбата. Довелцик се наоѓа токму под зелените падини на Баба Планина низ кого струи без престан ладен воздух со пријатната миризба на молика и на ливадски цвеќиња. Пристапниот елемент, исто така, бил битен. Всушност главниот пат Битола–Охрид врвел и го делел местово на две половинки. До него лесно се доаѓало и комуникацијата не претставувала никаков проблем. Интимноста, исто така, не треба да се потцени и занемари. Реката Драгор местово го обградувала и заштитувала од две страни, западната и северната. Од јужната, она место што остана докрај јадрото на Довлецик и каде што денес е Автокампот, се издвигува вертикален брег, што е, исто така, природна бариера и за љубопитниот поглед и за рушителите на спокојот. Останувала, значи, незаштитена само источната страна од каде што се доаѓало од Битола и патот што врвел низ него, но тоа се решило со природна ограда од високи и средновисоки разгранети стебла и лиснати гранки.

Импресивниот опис што го дал Челеби во 1661 год. за местово гласи: „Во секој агол има разновидни ладилници, многубројни седишта во ладовина и зеленило, разни места за игра и забава. Ова место е украсено со 70 до 80 уметнички изработени летни куќарки, разновидни колиби и многу базени. Тоа е навистина една привлечна долина. Во сенка на многубројните разновидни стебла што се креваат до небото – какви што се платаните, шимширите, дивите кипариси, боровите и врбите – течат вештачки потоци. Тука се поставени мали чекреци со кои водата ги врти скарите на кои можат да се печат разни меса и слично. Тие чекреци бавно се вртат, а месото се врти огласувајќи се како мелевиските музички инструменти. И навистина добро се пече. На тоа место има многу кејкавуски кујни (се мисли на легендарниот персиски владетел Кејкавус). Бидејќи местово е шумовито, жалачките и тажачките на славејчињата во мугрите ги восхитуваат вљубените. Звуците и одеците на харфите и там-

бурите, сазот и човечката врева што се слуша во околината, секого ќе го расположат⁴.

Заклучокот за Челеби, кој седум пати престојувал во Битола и добро ги познавал и приликите и градот со околината, за Довлецик е дека **„ваква господова творба нема рамна или слична на земјава“**⁵.

Инаку, најраното спомнување на топонимов, за жал, не е од времето на неговото формирање. Тоа не го запаметил и оној што и најмногу податоци за него дал, Евлија Челеби. За првпат извршена е регистрација во необјавен турски документ од 1679 год. и тоа во формата каква што ја имаме и денес – Довлецик. Во него се говори како кирацијата Аврам кој работел во воденицата близу до Довлецик, го оптужил лицето Гока од с. Шипска, Корчански кадилал за кражбата на две вреќи брашно. Делото било испитано и било докажано⁶.

Очигледно е дека во основата на името стои турски корен и дека тоа е едно од многубројните во битолската топонимија. По сè, тоа се состои од два дела, **„девлет“** и **„чик“**. Со трансформација и со елизија се добила денешната позната форма – Довлецик, а со значење **„мала државичка“**, односно **„мало кралство“**⁷. Кој бил поетски расположениот кум на местово, дали тоа бил и основачот, поетот Лали, не е познато, но во секој случај сосема точно го определил зашто ги изразил и основните специфики негови. Довлецик, навистина за сето време до балканските војни била автономна, засебна територија со значење на екстеријорност во општиот склоп на битолскиот регион. Таму можело да се дојде и човек да се почувствува слободен од сите забрани и казни што важеле во битолската урбана средина. Можело да се оддаде на развлечение во песна и во чочеци, во хазарни игри, во тесна комуникација со природата и во сè она што човекот ја подразбира слободата на личноста. Тука такаречи и немало забрани, ами добра волја и расположба. Тука можело да се посегне без осуда и кон чашката и кон сè друго што било на списокот на забраните важечки за пристојните домаќини и граѓани. Тука пулсирал и еден посебен живот, богат со јадења и опијанетост. Само чекор надвор од Довлецик, животот се менувал од корен. Оттаму и претставите за **„мало кралство“**.

---

4 Македонија во делата на странските патописци, 1371-1777 ... 425-426.

5 Исто, 453.

6 Архив на Македонија, Подрачно одделение Битола, **Битолски кадиски сицили**, сицил бр. 24, 1679 м. јуни 11.

7 Благодарност на арабистот и туркологот д-р Муцаид Асимов, кој ми помогна во толкувањето на топонимов.

Стационар за војска

Битола била значаен и многу познат воен центар и континуиран стационар на бројна војска. Близината до вечно немирната и бунтовна Албанија и добрите комуникации ѝ овозможиле да го привлече вниманието на воените стратегии да се определат и да ја форсираат на воен план. Тоа, пак, нејзе ѝ овозможи да го гради економскиот подем во XIX век. Многу занаети од Битолската чаршија работеле за потребите на војската, како што и многу лиферанти на прехранбени и други производи го граделе своето богатство, повторно, благодареејќи ѝ на војската. Вообичаено било 6–7.000 војска постојано да е стационирана во приградските региони. Кузман Шапкарев, кој повеќепати престојувал во Битола, вака ја опишува сликата на битолската војска по Кримската војна: „**Никогаш не бев гледал и досега не сум видел помногубројна војска собрана на едно место (освоен 1878 год. руската во Едрене), отколку во тогашната во Битола, во кој град, како меркез (седиште, резиденција) на Румелиската турска ордија, се беше слила**“⁸.

До подигањето на Црвената (1837) и Белата (1844) касарна во Битола во кои можело да се сместат дури и 8.000 војници, стационарот за оваа многубројна војска бил на различни места во околината на Битола. Првиот бил кај Стрелиштето. Оттаму започнал и нападот за турското освојување на Битола. Заради погодностите уште долго ова место ќе остане со таа иста намена, да биде организирано собиралиште на војската. Кога бројот на стационираната војска се зголемувал, тогаш, се разбира, се барале алтернативни решенија. Пред конечното повлекување на војската во касарните, едно такво било и Довлецик. Погодностите што ги нудел Довлецик биле: близина со градот, добрата патна комуникација, изобилство вода и условите за вежбовни активности.

Во 1836 год. на Довлецик биле стационирани 5–6.000 војници од редовната војска. Биле сместени во шатори од бело платно со сини и црвени линии. Пушките им биле наредени пред шаторите во вид пирамиди, со украсени со опашки од коњи. Тоа била прекрасна глетка за минувачите од патот Битола–Охрид. Понастрана од патот, под големите крошни од дрвјата се наоѓал главниот штаб. Војската, во која поголемиот дел биле Албанци, кои имаа своја посебна униформа и се разликувале од другите војници, немаа чорапи и гамаши, времето го врвела

⁸ Кузман А. Шапкарев, *Записи*, Приредил д-р Томислав Тодоровски, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, Скопје, 1990, 49/3.

вежбајќи ги воените вештини. Се напреварувале во меѓусебно трчање, качување по дрвјата и сите „играа како деца“, вели еден патеписец⁹.

Бидејќи Довлезик станал државен имот, трошоците за неговото одржување и чување паѓале на терет на битолската турска власт. Во 1800 год. чуварот имал плата од 25 гроша¹⁰, додека во 1801 год. таа се дуплирала и изнесувала 50 гроша¹¹.

Масакрот од 1830 год.

По неколкуте тешки воени порази од моќните европски велесили (Ангија, Русија и Франција) кои започнале и поангажирано да се грижат за христијанското население и да диктираат услови за нивно осамостојување и еманципација, власта во Турција била принудена да изнајде сили државата да ја откорне веќе еднаш од средновековниот мрак и да ја модернизира. Најдоследен во тие реформи се истакна султанот Махмуд II (1807–1839) кој ќе ја укине конечно анахроната и паразитска јаничарска војска, ќе востанови нова и модерна регуларна војска, ќе направи и многу потези да ја централизира и власта и да ги елиминира или да ги смири осамостојните и моќни феудалци, да му даде поголеми права на христијанското население итн. Меѓутоа, ретроградните сили, односно привилигираните бегови и аги, биле сè уште многу силни и на тој начин се поставувал дури и физичкиот опстанок на државата. Особено изразни тие сили биле во Албанија, Босна и Македонија, каде осамостојните бегови беа декларирале не ретко и државна независност. Големиот везир (садријазмот) Решид паша, голем приврзеник на султанот и реформите беше ја прифатил улогата на реформатор и борец против хаосот¹².

Токму за таа цел, а и со намера да ја скроти колку што може повеќе немирната Албанија, посебно оситите аги и бегови, во 1829 год. беше дошол во еден од турските центри, Битола. Југот на Албанија посебно го загрижувал. Па за да ја постигне целта безболно, служејќи се со азиските и византиските трикови, беше ги повикал агите и беговите

---

9 Македонија во делата на странските патописци, 1827–1848,... 245.

10 Турски документи за македонската историја, I, 1800–183, Институт за национална историја, Скопје, 1951, 52.

11 Исто, 94.

12 Историја на македонскиот народ, III, Институт за национална историја – Скопје, Скопје, 1969, 30–31; Д-р Јован Хаџи Василевски, Прилеп и његова околина, Београд, 1902, 207; Истиот, Град Битољ, Београд, 1911, 41; *Istoria e popullit Shqiptar*, I, Tiranë, 1967, 451–452.

Тоски во Битола во наводна „пријателска средба“. Тие веќе подолго време правеле проблеми барајќи ги неисплатените плати за нивното учество во антигрчкото востание на Пелопонез. Пред да бидат поканети, според К. Шапкарев беа го нападнале гратчето Кожани и беа го ограбиле, а со таа намера биле и за Битола¹³. Нивниот број точно не е утврден, но бил во секој случај од 500–1.000. На нивно чело биле со голем углед Арслан бег и Вели бег, обајцата од Колоња. Не претпоставувајќи што им се подготвува, Арслан бег и Вели бег ја прифатиле поканата и се појавиле во Битола. Поголемиот број биле сместени во анови и дуќани, а Арслан бег и Вели бег, според М. Тевфик во резиденцијата на големиот везир¹⁴. За да го елиминира секој сомнеж со нив и се ородил, постариот, Арслан бег го прифатил како побратим, а помладиот Вели бег, како посинок. Како пред најблиски роднини, својата сопруга пред нив не ја криел, дури била и член на заедничките семејни гозби. Една таква направил на 20 јуни (с.с) 1830 год., последната заедничка вечера на која им ветил дека другиот ден, по вежбовните активности и вечерата на Довлецик, ќе им бидат исплатени сите побарувања.

Другиот ден, 21 јуни (с.с) за да биде уверувањето потполно, според К. Шапкарев, уште во раните утрински часови казани за варење храна и изобилни количини од прехранбени продукти, заедно со куварите биле упатени кон Довлецик. Набргу биле поставени огновите и почнало да се подготвува храната. Веднаш после нив кон Довлецик се упатиле и повеќе сарафи, кои, божем требало да ги исплатат побарувањата.

Во попладневните часови, откако летната жега се смирила, Албанците се собрале во Битола и тргнале кон Довлецик. Го поминале Црн Мост, а набргу и познатото излетничко место што било веднаш над Црн Мост, а од каде почнувал и Довлецик, Пред Ановите.

Според верзијата што ја дава К. Шапкарев, масакрот течел вака:

Пред да почне гозбата големиот везир сакал да изврши смотра и на регуларната армија, која веќе била пристигната и која пред гостите требала наводно да покаже повеќе војнички вештини, но и на башибозукот од Албанија, на чело со двата видни бегови. После тоа требало да се направи и огнена парада (атеш–талим). Двете војски се наредиле една спроти друга. Првин своите пушки ги испразниле војниците од редовната војска, а по неа и башибозукот. Се разбира метците биле мане-

13 Кузман А. Шапкарев, *Избрани дела*, том втори, приредил д-р Томе Саздов, Мисла, Скопје, 1976, 172/1.

14 Мехмед Тевфик, *Кратка историја Битољског вилајета*, Браство, Београд, 1933, 209.

варски. Потоа исти такви метци добиле и Албанците. И тие извршиле стрелба. Им се дале куршуми и на обете војски по втор пат, на регуларната – убоити, на Албанците – маневарски. Била дадена заповед и регуларната војска стрелала во живото месо, при што попаднале многумина. Кога го виделе резултатот од овој пукот, и Албанците ги насочиле своите пушки кон војската и пукале во неа, но без ефект. Кога ја сфатиле измамата, избезумени започнале панично да бегаат кој каде стигне. Но турската коњица била подготвена и почнал ловот по нив и нивното масакрирање. **„Вели беј и Арслан беј не знам дали биле таму на местото погубени или живи доведени пред везирот“**, вели К. Шапкарев.

Верзијата, пак што ја дава Англичанецот Дејвид Уркухар, кој непосредно пред настанот бил во Битола, а за настанот слушнал во Лариса, малку се разликува од онаа на Шапкарев. Разликата е само во изведувањето на масакрот. Тој тврди дека редовната војска при доаѓањето на Албанците имала заземено почесна позиција во формата на буквата „Г“. Од илјадната војска еден дел бил построен по патот по кој доаѓале Албанците, а другиот стоел построен на западниот дел во челна позиција кон Албанците. Кога поголемиот број Албанци пристигнале до челниот дел од војската, од резиденцијата бил даден таен знак за пукот. Први, така пукале убиствено војниците наредени покрај патот, а потоа, кога настанала забуната и метежот кај Албанците се вклучила со пукоци и војската од челната група. Уркухар тврди дека Арслан бег не загинал, ами дека успеал да побегне преку реката и кон ридот од северната страна, дека по него се упатил Кор Ибрахим паша, исто така Албанец, лојален на Турците, но дека Арслан бег успеал да застане со својот коњ во тркот, да пука кон Ибрахим бег, да го рани, а потоа и со коњот да го изгази.

Вистината, меѓутоа е поинаква, барем што се однесува за смртта на Арслан бег. И тој загина како и многумина Албанци. Нивниот број никогаш не е утврден, се движи од 500-1.000.

Се разбира некои успеале да побегнат, стигнувајќи до спасоносниот рид, но упорно биле гонети. Охридскиот хроничар Никола Поп Стефанија, тврди: **„Тој (големиот везир) направи големи почести и со измама ги изведе на Довлецик. Кога правеше војската редовна вежба, ги истепа сите првенци Арнаути, а оние од нив што не можеа да избегаат, испратените луѓе ги гонеа дури догде (Охрид) и ги ловеве како зајаци“**¹⁵.

---

¹⁵ Домашни извори за македонската историја, редактирал Љубен Лапе, Скопје, 1951, 27.

Уркухар тврди дека со оние што не биле убиени со првиот пукот, а беа ранети, се постапувало како со обична стока погодна за работа на бајонетите. Една верзија говори дека обезглавеното тело на Вели бег и на некои други им биле фрлени на кучињата да ги растргнат. Факт е, меѓутоа, дека и Арслан бег и Вели бег, според Еничерев, добиле пристојни мавзолеи на местото каде што загинале, а останатите биле закопани, исто тука, но во заедничка гробница¹⁶. На некои од нив им биле извадени скалповите и испратени во Цариград. Гробовете и на едните и на другите суштествувале до првата деценија на XX век, кога водата од реката Драгор ги излока и ја избриша трагата, вели Тевфик.

Ликвидацијата на албанските водачи, меѓутоа, продолжила и во самата Албанија. Истиот ден, дури, според Уркухар, кога бил извршен масакрот, Селиктар паша, во договор со садријазмот, презел напад на тврдината на Јанина во која биле засолнати приврзаниците на Вели бег. Поткрепени од помали групи, влегле тајно во неа и во согласност со командантот на тврдината Емин паша. По шестчасовна улична борба во која половина од градот бил заземен и запален. Главата на Мусели бег, братот на Вели бег била испратена во Битола како сведоштво дека договорот со големиот везир целосно е извршен.

Така завршил масакрот во Довлецик. По него албанскиот народ останал обезглавен и сепаратистичките тендеции биле пресечени во коренот. Решид паша во Албанија после него го добил не толку ласкавиот атрибут – „Албаноубиец“. Битола, пак, долго време ќе живее во шок и со масакрот. Истиот многу лошо се одразил на меѓународен план за Трुција.

Одраз на масакрот во народната книжевност

Веднаш по масакрот, како што било вообичаено во минатото, реагираше народната песна. Испеана е, првин, една албанска народна песна во која до детали е опишан истиот. Реагираше и македонскиот народен пејач. Песната што ќе ја испее, а која носи наслов „**Садријазмот Хушрит паша истребит во Битоља Тоските башибозуци**“ ја забележа Кузман Шапкарев. Ќе да ја забележа од истиот пејач што ја испеа и песната за Кузман Капидан. Настанот во неа е предаден со традиционалната структура, со типизираниот почеток на разговорот меѓу еден од водачите на Албанците, Вели бег, со мајката, во кого, таа, со

16 Н. Г. Еничерев, Вспомнания и бѣлжѣки, София, 1906, 352.

мајчинско претчувство го советува синот да не доаѓа во Битола, особено сега, откако е грабен градот Кожани, заради кое садријазмот му е многу лут. Меѓутоа синот не ја послушува мајката и тој заедно со другите Албанци сепак ја прифаќа поканата и доаѓа во Битола. И во оваа песна во детали е опишан масакрот на Довлецик¹⁷.

Покрај песните, има и две битолски преданија кои, исто така, го обработуваат масакрот. Едното го забележа Велимир Т. Арсик во својата книга „Црква св. Мученика Димитрија у Битољу“¹⁸, а второто, нешто порано Јов. Х. Василевски¹⁹. Обете се блиски помеѓу себе и говорат за врските што ги имал садријазмот со митрополитот Григорие.

Според нив, пред клучниот настан, садријазмот сонувал сон, го сонувал Св. Димитрија. Во него светецот му порачал дека не ќе може да ги совлада Албанците без негова помош. Вознемирениот везир другиот ден дошол кај митрополитот и му го раскажал сонот, молејќи го првиот истрел против Албанците да му биде остапен нему, со ветување доколку го направи тоа да ја исполни молбата на христијаните за одобрение за проширување на црквата Св. Димитрија. Митрополитот се согласил и токму тој (според преданијата) го испалил првиот меток. Албанците биле совладани, а црквата била подигната.

Ако се елиминираат слободните конструкции во нив се открива, всушност, ставот на христијанското население кон масакрот. Всушност Решид паша не барал испалување на првиот меток, ами наклоност на христијанското јавно мислење. Не било сеедно како ќе реагираат христијаните во дадената ситуација, дали, покрај гневот што ќе се јави кај Албанците, ќе се јави и јавен отпор и непријателство и кај христијаните и дали тие ќе ги покренат институциите и поединците од странските преставништва во градот. Можно е да била дадена и некаква материјална поткрепа во сета таа афера од христијаните.

Христијаните, пак, со молк и скриена радост го проследиле масакрот од две причини: лошото искуство во живеењето со одредени албански слоеви во градот и желбата да се добие одобрението за градба на репрезентативната црква.

Битолчани не можеле да го заборават постојаниот страв од непредвидливите и чести појави на албански разбојнички банди кои го пљачкале градот. Многу еснафлии и многу поединци со нив имале многу лошо искуство. Не ретко чаршијата после нив долго требала да се

---

17 Кузман А. Шапкарев, цит. дело, 172–175.

18 Велимир Т. Арсик, *Црква Св. великомученика Димитрија у Битољу*, Победа, Битољ, 1930, 30.

19 Јов. Хаџи Василевски, *Град Битољ*, ... 17/19.

опоравува. Таков страв се појавил и непосредно пред масакрот со најавата дека градот ќе биде ограбен од групата што ја предводела Арслан бег и Вели бег. Арнаут маале била енглава многу лошо котирана во градот како немирна и опасна, посебно за христијаните. Сето тоа, макар што имало честити Албанци дури и такви што биле во многу блиски дури и роднински врски (побратимство, некрвно кумство) со христијаните, кај нив да завладее тихо задоволство по настанот на Довлецик. Таа е и шифрата за толкувањето на битолските преданија.

Академикот Х. Поленаковиќ настанов го разгледал како своевиден одраз и во уметничката литература, во прозата на Иво Андриќ²⁰

Деградации на Довлецик

Ретките воденици што се наоѓале овде–онде низ Довлецик во најраниот период и кои не го попречувале општиот ритам на живеењето, само ја дополнувале идиличната слика на ова место. Но тие, заради водата започнале да никнат една по друга почесто и да претставуваат грда слика и нарушување на интимитетот. Тие, истовремено дадоа и знак дека просторот може да се освојува и првичниот идеал на Лали за „**мало кралство**“ полека да се руши.

Сепак, војската е онаа што ќе го направи најлошото, ќе се стационира тука, ќе ги уништи прекрасните објекти за живеење и одмор, ќе донесе метеж, пукот, викот и сè она што е специфично за една војска. Ако се придодаде дека таа била и масовна и дека загадувала многу, тогаш сосема е јасно зошто љубовните двојки и славеите исчезнале. Потем дојде и масакрот чии траги, особено гробовите, долго време биле видливи. Никој повеќе не сакал да доаѓа овде на излет. Кон тоа на почетокот на Довлецик, некаде над излетничкото место Пред Ановите (денес Нискоградба), било подигнато теќе во кое се сместиле дервиши од еден посебен муслимански ред. Околу теќето биле подигнати и гробишта кои со текот на времето се ширеле на широкиот празен простор. Нешто подолу, во близината на малата џамија Хасан Баба, исто така, во крајот на XIX век биле подигнати други муслимански гробишта. На крајот, во Довлецик ќе се подигнат уште едни гробишта, христијанските. Тука започнале да ги закопуваат своите покојници доселениците во Битола од потпелистерските села, тука првин подигнале капелка, а потоа

---

20 Д-р Харалампие Поленаковиќ, *Погубувањето на албански поглавари кај Битола 1830 година*, Развиток, год. X, бр. 3, Битола, 65–70.

и црквата Св. Архангел Гаврил. Во нив подоцна (меѓу двете светски војни и по ослободувањето) жандармите и припадниците на ОЗНА ги закопувале во заеднички гробници егзекутираните на Бимбил Камен.

Покрај тоа, во помошните простории на капелата нашле засолниште битолските просјаци. Меѓу другите тука се сместил и Ташку Павлов со својот ученик Кочо Михајлов Најче, последниот битолски гуслар, кому по Првата светска војна му ја предавал својата гусларска ука²¹.

Меѓутоа, и покрај сето тоа, старите спомени и предности на „**малото кралство**“ упорно живееле во Битола и имало поединци кои се осмелувале до Првата балканска војна и понатака да ги организираат своите развлеченија со песни, со печени јагниња и со чочечи. Почнувале по стариот обичај, во претпладневните часови, а останувале распојасани некаде до пред зајдисонце. На заминување, според едно сеќавање, како крај и збогување, музиката го свирела „Арапскиот марш“. Еден од последните музичари кои се сеќавал на тие развлеченија пред Првата балканска војна бил кеманџијата Даме Трајчевски (1888–1942)²².

Денес интегритетот на Довлецик наполно е нарушен и, освен Авто–кампот не е ништо оставено од она што беше негова доблест и што го правеше посебна „државичка“. Како далечен спомен на битолската бурна историја и на психологијата на битолчани можеби треба барем тој дел да се остави за идните генерации во оној облик и содржина каква што ја има денес.

---

21 Александар Стерјовски, **Македонските слепи гуслари**, Матица македонска, Скопје, 1999, 154.

22 Според тврдењето на неговиот син Сотир Трајчевски, исто така, виолинист (1916–1987) (разговор воден во неговиот дом на ул. Бихач, 15.X.1983 год.).

Аница Ѓорѓиевска

Промотивна реч за Зборникот на трудови „Битола низ вековите III”

Почитувани Господа,

Најпрво нека ми биде дозволено да ја изразам мојата искрена благодарност за љубезноста на организаторите кои ми го подарија задоволството оваа вечер да го соопштам излегувањето од печат на овој трет по ред Зборник на трудови, насловен „Битола низ вековите“ и тоа во време кога се одбележуваат три маркантни јубилеи.

Ја доживеавме годината на ретко достигнутиот милениумски јубилеј, ја одбележуваме 2000 годишнината од раѓањето на Христа, го живееме денот на битолскиот јубилеј.

Има книги кои кога ќе ги читаме нè трогнуваат и кај нас предизвикуваат наплив на емоции. Таков е токму овој Зборник на трудови кој нè враќа кон нешто веќе далечно, помалку или повеќе заборавено, горчливо, страдалничко но самобитно.

Импресивниот фонд на податоци во овој Зборник за периодот од XIV–XV век го задржува нашето читачко внимание од почеток до крај.

Да одиме по ред;

Со строга и чиста јазична форма авторот Кочо Сидовски, инаку одличен познавач на оваа граѓа, преку згустени историски податоци ни ја отвора големата порта на историјата носејќи нè во времето од XIV–XV век до потпаѓањето на градот Битола под турска власт.

Со необично чувство за јасност и мерка, изложува впечатливи податоци за освојувањето на Пелагонија, односно Битола.

Веднаш потоа Гордана Филиповска Лазаревска од под темелите на храмот посветен на великомаченикот Св. Димитрија Солунски ни открива еден замрзнат исечок од историјата. Иако преку фрагменти ни ја обелоденува тајната за средновековна Битола, која долго време живее со товарот на нејасност.

Со ова вистинско откровение во тенок културен слој од 0,40 см. го регистрира пулсот на христијаните кои живееле во некогашното „Црковно маало“.

Одличниот визуелен фактограф Радмила Петкова во својот труд пак ни дава комплетна слика за градот Битола од крајот на XV век како значаен административен, трговски и занаетчиски центар.

Со кус концизен и изразито сочен опис, преку појавата на првиот вакаф, вакафот на Сунгур чауш бег, односно со изградбата на објектите кои му припаѓаат нему ни го дава почетното обликување на градот во XV век.

Историјата како динамичен процес на човековото постоење и сознание, поучува дека таа постојано треба да се преиспитува па и по цена да се добива истиот одговор.

Ѓорѓи Димовски Цолев, автор со страст на истражувач и со мерка на објективен толкувач токму тоа го прави во својот труд „Завладувањето на Битола од Труците“.

Тој е одличен наратор кој ја ткае својата граѓа од поединости во целост, почнувајќи од неодминливата година на „непокорната Битола“ од страна на Османлиите, до впечатливиот амбиент на животот во градот.

Дека историјата ја правата катадневните, обичните нешта се потврдува во трудот на авторот Александар Стерјовски. Тој со својот раскошен, колоритен стил нè води по итинерарот на милосрдието – „Едно од основните правила на секој муслиман, кој е длабоко уверен дека она што е дадено на земјата, илјадакратно ќе се врати на „оној свет“, по смртта“.

Маестрално нè внесува во имаретите да го почувствуваме шти-мунгот, за на крај да ни ја предочи многу верно локацијата на првиот битолски имарет.

Авторот Јордан Стојановски со својата исклучителна дарба ни го оживува загадочното ракописно наследство. Со перото на вистински мајстор му се спротивставува на сувопарноста која како да е натрапничка придружба на овој вид обработлива историска граѓа. Со прочистен збор и вознемирувачки стил ни дава сугестивно отсликување на за-

писите и на фрапантен начин нè доближува до нив; „Да му се восхитуваме на јеромонахот Данил кој овде среде града в Битоли направи подвиг, купувајќи поезија за два перпера и две позлатени обетки, тој всушност си купил видело“.

Драги битолчани,

Нашиот град е пребогат со историја која би можела да влезе во многутомните архиви на минатото. Битола е пребогата со учество во целокупниот живот на Земјата, но таа има своја лична атмосфера со специфична крвава историска боја.

Сместена на најстрадалничката крстосница, пречесто пригушувана со врела пепел, натопувана со ладна крв, по која се парадира со голи чеокори меѓу животот и смртта, на која се тркала ридиште болка од судирот на името и верата, страста и идеологијата, на која животот никогаш не бил доволно среќен и страдало сè што човекот го потврдува како човек.

Овој народ, вечно следен со покорната дружба на тагата, се покажа тврд орев во вистинска смисла на зборот. Ненаметливо, со меланхолична ведрина успева да му се спротивстави на бремето.

Ние и денес не живееме во некое изобилие, раскош, немаме сè што ни треба, но затоа пак го имаме нашето Минато. Го имаме овој и други Зборници на трудови кои го држат времето, вековите изложени на незапирливо и немилосрдно таложеење на староста и ја обезбедува Иднината.

Зборникот денес со нас, но ќе не надживее, за да биде вечна светлина на пораките што минатото ни ги дава и потврда за секој да разбере дека „немало време кога не сме биле и нема да дојде време кога нема да бидеме“.

Аница Ѓорѓиевска

СОДРЖИНА

Александар Стерјовски	
Вовед	5
Радмила Петкова	
Битола во XVI век (Просторно ширење на градот).	7
Гордана Филиповска Лазаровска	
Археолошки наоди од црквата Свети Димитрија во Битола	15
Ѓорѓи Димовски Цолев	
Битолските Евреи	27
Муцаид Асимов	
Битолските арапски записи од XVI век	33
Александар Стерјовски	
Довлецик	43
Аница Ѓорѓиевска	55

Издавач:
Факултет за учители и воспитувачи-Битола
Библиотека: *Историски џеми*

*

За издавачот:
Проф. Симеон СИЛЈАНОВСКИ, акад. сликар - декан

*

Одговорен уредник:
Д-р Александар СТЕРЈОВСКИ

*

Секретар на редакција
Гого СТЕРЈОВСКИ

*

Компјутерска подготовка:
Пеце ИЛИЕВСКИ

*

Печати:
АД Печатница „Киро Дандаро“ - Битола
Тираж:
300 примероци

